

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΟ - ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΑΡΘΡΟ 5 ΠΑΡ. 1

ΜΑΘΗΜΑ:

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ:

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ ΛΟΥΚΑΣ

ΑΜ(1340200200885)

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΪΟΣ 2006

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

B. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

1. Ορολογικές διευκρινίσεις.
2. Σχέσεις μεταξύ ατομικών δικαιωμάτων. Συρροή και Σύγκρουση.

Γ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

1. Το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος.
  - α) Το ιστορικό της διάταξης.
  - β) Η παράγραφος 1 του άρθρου 5 του Συντάγματος.
2. Η έννοια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας,
  - α) Η σχέση της με την αξία του ανθρώπου.
  - β) Τα στοιχεία της διατάξεως, γ)
Τα όρια του δικαιώματος.

Δ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

1. Γενική Οριοθέτηση.
2. «Τα δικαιώματα των άλλων».

Ε. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

1. Γενικά.
2. Τα δικαιώματα των άλλων ως οριοθέτηση στην οικονομική ελευθερία.
3. Προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων στα πλαίσια της οικονομικής ελευθερίας.

ΣΤ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

1. Κοινωνική δέσμευση της ιδιοκτησίας
2. Η ιδιοκτησία ως ατομικό δικαίωμα. Όρια της αναγνώρισης του δικαιώματος της ιδιοκτησίας.

Ζ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

1. Γενικά γνωρίσματα του δικαιώματος στην ελευθερία της συνείδησης.
2. Τα όρια της εξωτερικής ελευθερίας της συνείδησης.
  - α) «Τα δικαιώματα των άλλων» ως οριοθέτηση της αναγνώρισης του δικαιώματος στην αντίρρηση της συνείδησης, β) Η άρνηση ενήλικου «Μάρτυρα του Ιεχωβά» να υποστεί μετάγγιση αίματος, το ανήλικο τέκνο του.

Η. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΗΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΑΝΑΤΟ

1. Η προστασία της ζωής και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και οι οριοθετήσεις των δικαιωμάτων στα πλαίσια του κοινωνικού συνόλου.
2. Σύγκρουση του δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 5 παρ. 2) και του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5, παρ. 1).
3. «Τα δικαιώματα των άλλων» και το δικαίωμα στη ζωή και της προσωπικότητας - Απαγορεύσεις σχετικά με το κάπνισμα.

Θ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

I. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Η. ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΕΙΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο άνθρωπος, θεωρούμενος καθ' εαυτόν, αφηρημένα και ανεξάρτητα δηλαδή από την κοινωνική του συμβίωση και την ιστορική του εξέλιξη, είναι ένα πράγματι ελεύθερο ον¹. Αφού έχει την ικανότητα να κινείται, να εκφράζεται καθώς και να σκέφτεται, έχει ως φύσεως και την ελευθερία της κινήσεως, του λόγου και του στοχασμού. Και αφού οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως ελεύθεροι, είναι κατά συνέπεια και εκ φύσεως ίσοι.

Θα ήταν λάθος να μιλήσουμε εδώ για «δικαίωμα». Το δικαίωμα προϋποθέτει όχι μόνο φορέα, αλλά και χορηγό. Δικαίωμα αποτελεί εξουσία ανεξάρτητη κατ' αρχήν και από την πραγματική ισχύ του φορέα του' μπορεί επομένως να υπάρξει και να αποκτήσει υπόσταση μονάχα στο πλαίσιο μιας έννομης τάξεως.

Όταν η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (1776), αναφέρεται στα «αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα», με τα οποία οι άνθρωποι «είναι προικισμένοι από τον Δημιουργό», η έννοια αυτή του «δικαιώματος» σημαίνει τις έμφυτες ικανότητες, καθώς και ιδιότητες του ανθρώπου εν γένει. Οι ικανότητες όμως και ιδιότητες αυτές των ιστορικά συγκεκριμένων ατόμων παραμερίζονται και καταπιέζονται, αν και εφόσον η έννομη τάξη δεν προβλέπει και δεν τηρεί κανόνες δικαίου, που να κατοχυρώνουν και να ρυθμίζουν την ελευθερία και την ισότητα και που να θεσπίζουν το πολιτειακό εκείνο πλαίσιο, μέσα στο οποίο να είναι κατ' αρχήν δυνατή η άσκηση της ελευθερίας και της ισότητας.

Αυτές οι δύο έννοιες δηλαδή, η ελευθερία και η ισότητα, υπήρξαν οι βασικές αρχές από τις οποίες εμπνεύστηκαν (πριν από τη γαλλική επανάσταση) οι φιλόσοφοι και θεωρητικοί του φυσικού δικαίου² και αποτέλεσαν τις βάσεις, πάνω στις οποίες διαπλάστηκαν τα ατομικά δικαιώματα. Η διδασκαλία του φυσικού δικαίου έδωσε το «πνευματικό» υπόβαθρο, πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η μετέπειτα κλασική νομική θεωρία των ατομικών δικαιωμάτων. Η θεωρία του φυσικού δικαίου

1 Π. Δ. Δαλχόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α', σελ. 4.

2 Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος ΙΙΙ, , σελ. 19.

αρνείται τις θεοκρατικές δικαιοκτικές αντιλήψεις και αναγνωρίζει ως μοναδική πηγή δικαίου τον ορθό λόγο, την ανθρώπινη φύση. Οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι. Τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν προϋποθέτουν την ύπαρξη του κράτους. Είναι αιώνια και αμετάβλητα. Η απόλαυση της ελευθερίας βρίσκει τη νομική της δικαιολογία στο πλαίσιο του φυσικού δικαίου, σ' αυτή την ίδια την ανθρώπινη φύση. Η απόλαυση και η προστασία της δεν εξαρτάται από την ιδιότητα του φορέα που την απειλεί. Τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν κατευθύνονται μόνο κατά του κράτους, αλλά ενάντια σε κάθε δύναμη που απειλεί τον ίδιο τον άνθρωπο.

Β· ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

1. Ορολογικές διευκρινίσεις

Εκτός από τον όρο «ατομικά δικαιώματα» χρησιμοποιούνται διεθνώς, καθώς πρόσφατα και στην χώρα μας, οι όροι θεμελιώδη ή ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και ατομικές, ανθρώπινες, θεμελιώδεις ή συνταγματικές ελευθερίες, ή δικαιώματα και ελευθερίες του ανθρώπου.

Αρχικά, πρέπει να τονιστεί, ότι ο όρος «ατομικά δικαιώματα», δεν περιέχει κατ' ανάγκη ατομικιστική έμφαση, αλλά τονίζει την αυθυπαρξία καθώς και την έμφυτη ατομικότητα του ανθρώπου. Ο όρος λοιπόν, «ατομικά δικαιώματα» υπερέχει του όρου «ανθρώπινα δικαιώματα». Ο όρος «δικαίωμα» τονίζει επίσης το στοιχείο της νομικής της νομικής του θεμελίωσης. Τα ατομικά δικαιώματα είναι χωρίς εξαίρεση όχι απλώς κατευθυντήριες «προτάσεις»³ ή «εντολές» ου συντακτικού προς τον κοινό νομοθέτη, αλλά «υποκειμενικά δίκαια», πλήρη δηλαδή δικαιώματα του ατόμου, αγωγήμες και εξαναγκαστικές έννομες αξιώσεις.

Τα ατομικά δικαιώματα δεν ενισχύουν απλώς την έννομη θέση του ιδιώτη. Προχωρούν πολύ περισσότερο: τον μεταβάλλουν από απλό αντικείμενο δικαίου σε υποκείμενο δικαίου, τον μετατρέπουν δηλαδή από απλό υπήκοο σε πολίτη.

Έτσι, τα ατομικά δικαιώματα δεν αναφέρονται απλώς στην υποκειμενική κατάσταση του ιδιώτη, αλλά περιορίζουν αντίστοιχα την κρατική εξουσία, περιέχοντας κατά λογική ανάγκη και κανόνες αποθετικής αρμοδιότητας, προβλέπουν και τι δεν μπορεί να κάνει η κρατική εξουσία. Εξάλλου, τα ατομικά⁴ δικαιώματα αποτελούν συστατικά στοιχεία του κράτους δικαίου. Οριοθετούν την κρατική εξουσία και την υποτάσσουν σε κανόνες υπερκείμενης τυπικής ισχύος του δεσμεύουν επομένως και το νομοθέτη. Επιπλέον, τα ατομικά

3 Αθαν. Γ. Ράικου, Συνταγματικό Δίκαιο, ΤΟΜΟΣ Π, Θεμελιώδη Δικαιώματα.

4 Π. Δ. Δαλτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α¹, σελ. 9.

δικαιώματα τελούν σε σχέση αλληλεπιδράσεως και αλληλεξαρτήσεως και προς το κοινωνικό κράτος.

Από τη μια μεριά, το κοινωνικό κράτος προσφέρει ένα minimum βιοτικών αγαθών και αναγκαίων υπηρεσιών που αποτελούν το περιεχόμενο των αναγνωρισμένων από το Σύνταγμα κοινωνικών δικαιωμάτων. Από την άλλη μεριά, τα ατομικά δικαιώματα καθορίζουν όχι μόνο τον σκοπό, αλλά και τα ουσιαστικά και διαδικαστικά όρια εκπληρώσεως του κοινωνικού κράτους.⁵

2. Σχέσεις μεταξύ ατομικών δικαιωμάτων. Συρροή και σύγκρουση

Τα ατομικά δικαιώματα αφορούν διάφορες περιοχές της ανθρώπινης ζωής. Αναπόφευκτα οι περιοχές αυτές εν μέρει αλληλοκαλύπτονται, ώστε το ίδιο πραγματικό περιστατικό να μπορεί να υπαχθεί σε κανόνες δικαίου, που κατοχυρώνουν διάφορα ατομικά δικαιώματα, όπως π.χ. το δικαίωμα ελεύθερης αναπτύξεως της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική ζωή της χώρας. Όπως όμως ισχύει σε όλους τους κανόνες δικαίου, έτσι και στη συρροή δικαιωμάτων και συνταγματικών κανόνων, στις διατάξεις που κατοχυρώνουν ατομικά δικαιώματα, ισχύει ο κανόνας της υπεροχής της ειδικής έναντι της γενικής διατάξεως.

Επιλογή εφαρμοστέου κανόνα είναι αναγκαία και στην περίπτωση συγκρούσεως ατομικών δικαιωμάτων δύο ή περισσότερων φορέων του ίδιου ή διαφορετικού δικαιώματος. Νομικά (de iure) δεν υφίσταται αφού το Σύνταγμα για την άσκηση ενός δικαιώματος θέτει ως όριο τα δικαιώματα των άλλων (άρθρο 5, 25). Στην πράξη όμως (de facto) η σύγκρουση αυτή συναντάται πολύ συχνά, ειδικά αν γίνει δεκτή η τριτενέργεια των δικαιωμάτων αυτών.⁶ (π.χ. στην περίπτωση τοιχοκολλήσεων σε ξένο τοίχο συγκρούεται η ελευθερία εκφράσεως γνώμης με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία). Ακόμα κι αν η άμεση τριτενέργεια δεν γίνει δεκτή, γενικά ισχύει βέβαια όπου την κατοχυρώνει ρητά το Σύνταγμα (η προστασία των δικαιωμάτων παρέχεται απευθείας από το Σύνταγμα, το

5 Π. Δ. Δαλτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α', σελ. 9.

6 Π. Δ. Δαλτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α', σελ. 108.

οποίο και ορίζει την ευθύνη του παραβάτη. Το Σύνταγμα στο άρθρο 25 θεμελιώνει την άμεση τριτενέργεια, αφού ορίζει ότι το Κράτος είναι υποχρεωμένο να προστατεύει τα δικαιώματα και στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις).

Τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα έχουν πάντως την ίδια τυπική ισχύ (δεν υπάρχουν δηλαδή «υπερέχοντα» και «υποδεέστερα» από νομικής απόψεως) και επομένως η τυχόν σύγκρουση δεν μπορεί να λυθεί με την αναφορά σε ιεραρχική κλίμακα. Η λύση πρέπει πάντοτε να αναζητηθεί στο Σύνταγμα και στις συνταγματικές θεμελιωμένες αρχές, προπάντων στην αρχή της αναλογικότητας.

Γ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

1. Το άρθρο 5 παρ. 1 του

Η ανάλυση του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξεως της προσωπικότητας, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη μελέτη και την κατανόηση της σημασίας των τριών επιφυλάξεων (δικαιώματα των άλλων, Σύνταγμα, χρηστά ήθη) που έχουν συναφθεί με το δικαίωμα αυτό στο συνταγματικό μας κείμενο.

α] Το ιστορικό *we* διατάξεως - Η εισαγωγή η?c

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας εισήχθη τυπικά για πρώτη φορά στο ελληνικό δίκαιο⁷ με το «συνταγματικό» κείμενο του 1968 (άρθρο 9§1), το δε «συνταγματικό» κείμενο του 1973 επανέλαβε την ίδια διάταξη αυτολεξεί (άρθρο 9§1 επίσης). Πρόκειται για σχεδόν ακριβή μετάφραση της αντίστοιχης διατάξεως του άρθρου 2§1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης.⁸ Μετά την κατάρρευση της δικτατορίας και την επαναφορά σε ισχύ του Συντάγματος του 1952, το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας έπαψε και τυπικά να αναγνωρίζεται. Το Σύνταγμα όμως, του 1975 του αφιερώνει ειδική διάταξη (άρθρο 5§1) που εφαρμόζεται πλέον και ουσιαστικά.

β] Η παράγραφος 1 του άρθρου 5 του Συντάγματος

Η παράγραφος 1 του άρθρου 5 του Συντάγματος, έχει ως εξής: «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητα του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».

Με τη διάταξη αυτή, η οποία - όπως προαναφέραμε - έχει ληφθεί από τον Θεμελιώδη Νόμο της Δ. Γερμανίας (άρθρο 2 παρ.1), ο συντακτικός νομοθέτης δείχνει την αλληλεξάρτηση κοινωνικής και πολιτικής ζωής και παραδέχεται έμμεσα, αλλά σαφώς τον παραπληρωματικό χαρακτήρα ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων.

7 Αντώνη Μ. Παντελή, λέκτορα στο νομικό τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών - δικηγόρου. Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων, σελ. 133.

8 Ιφ. Καμτσίδου, Η επιφύλαξη υπέρ του Νόμου. Ως περιορισμός, εγγύηση και διάμεσος των ελευθεριών. Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2001.

Προσωπικότητα, κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. Ι⁹, είναι το σύνολο των ικανοτήτων, ιδιοτήτων και καταστάσεων που αφενός μεν προκύπτουν από την υπόταση του ανθρώπου, ως έλλογου όντος, αφετέρου δε εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Ο όρος «προσωπικότητα» στο Σύνταγμα δεν χρησιμοποιείται για την υποδήλωση της ιδιότητας του προσώπου, δηλαδή του υποκειμένου δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Προσωπικότητα λοιπόν, είναι το σύνολο των φυσικών και επίκτητων γνωρισμάτων που εξατομικεύει τον πολίτη. Το Σύνταγμα, στο άρθρο 5, εγγυάται την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας.

2. Η έννοια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας

α] Η σχέση της με την αξία του ανθρώπου

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας εννοιολογικώς συνδέεται στενότερα με την αξία του ανθρώπου, η οποία από την αναθεώρηση του 1975 έχει αποτελέσει για πρώτη φορά στην Ελλάδα, αντικείμενο συνταγματικής διατάξεως (άρθρο 2 παρ.1). Η αξία, δηλαδή η αξιοπρέπεια του ανθρώπου κηρύσσεται πανηγυρικά πρωταρχική αξία της ελληνικής έννομης τάξεως, δεδομένου ότι «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχικήν υποχρέωσιν της Πολιτείας» (άρθρο 2, παρ.1). Η διάταξη του άρθρου 5§1 κατοχυρώνει γνήσιο ατομικό δικαίωμα, πράγμα που δέχεται και η νομολογία, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι το άρθρο 5§1, αποκλείεται να χρησιμεύσει και ως ερμηνευτικός κανόνας.

Το γενικό δικαίωμα ελευθερίας του άρθρου 5§1 καθώς και τα υπόλοιπα συνταγματικώς κατοχυρωμένα ατομικά δικαιώματα, είναι παραπληρωματικά. Και αφού δεν έχουν το ίδιο αντικείμενο, δεν μπορούν να τέμνονται.¹⁰

Η έννοια της ελευθερίας, όπως τίθεται στο άρθρο 5§1, ως δικαίωμα ελεύθερης αναπτύξεως της προσωπικότητας, είναι ανώτερη της έννοιας της ισότητας (άρθρο 4), διότι η ισότητα νοείται εν ελευθερία. Η ισότητα είναι απλώς προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη της

9 Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικές Ελευθερίες α'. Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, 1978, σελ. 73.

10 Αντώνη Μ. Παντελή, λέκτορα στο νομικό τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών - δικηγόρου. Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων, σελ. 127, 131.

προσωπικότητας κάθε ατόμου. Αποτέλεσμα δε της ποικίλης δυνατής χρήσεως του δικαιώματος της ελεύθερης αναπτύξεως είναι οι διαφορές των ατόμων, τις οποίες το Σύνταγμα δεν μπορεί να εξαλείψει.

β] Τα στοιχεία της διατάξεως

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αναγνωρίζεται από τους ανθρώπους, Έλληνες και αλλοδαπούς.¹¹ Ο χαρακτήρας του άρθρου 5§1 είναι δυναμικός. Δεν πρόκειται απλώς για στατικό δικαίωμα, που δεν πρέπει να προσβάλλεται από το Κράτος, αλλά το δικαίωμα αυτό δίδει στον άνθρωπο την πρωτοβουλία να καθορίζει εκείνος πώς θα αναπτυχθεί και πώς θα συμμετάσχει στη ζωή της Χώρας. Οι προσδιορισμοί της ζωής της Χώρας ως κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής, έχουν σκοπό να άρουν εκ των προτέρων κάθε αμφιβολία για την έκταση εφαρμογής της διατάξεως. Καλύπτονται όλες οι δυνατές εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας.

γ] Τα όρια του δικαιώματος

Η διατύπωση του δικαιώματος της ελεύθερης αναπτύξεως της προσωπικότητας στο άρθρο 5§1 του Συντάγματος, φανερώνει ότι η γενική ελευθερία, απόρροια της αξίας του ανθρώπου, δεν είναι καθόλου απεριόριστη. Το δικαίωμα αναγνωρίζεται στον καθένα, μόνον «εφ' όσον (αυτός) δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Αυτή η συνταγματική επιφύλαξη δεν επιβάλλεται στα άλλα ατομικά δικαιώματα με τη μορφή ανώτερης αρχής. Αλλά και αυτά δεν υπόκεινται κατ' ευθείαν στην επιφύλαξη του άρθρου 5§1, που αντίθετα περιορίζει άμεσα την γενική ελευθερία, όταν αυτή δεν λαμβάνει τη μορφή των επιμέρους δικαιωμάτων. Τέλος, με την επιφύλαξη του άρθρου 5§1 διακηρύσσεται ότι καμία ελευθερία, ούτε επί μέρους ατομικό δικαίωμα, δεν είναι χωρίς περιορισμό. Έτσι, συνάγεται ερμηνευτικός κανόνας για όλες τις επί μέρους ελευθερίας: η ελευθερία επιδέχεται πάντοτε εκείνα τα όρια, χωρίς τα οποία δεν θα μπορούσε να υπάρξει καμία ελευθερία.

11 Δημήτρης Θ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα, I Γενικό μέρος, (1988), 233, 238, 277, 278, 289.

Δ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

1. Γενική Οριοθέτηση

Προτού ασχοληθούμε με την ανάλυση του όρου που μας απασχολεί, θα ήταν χρήσιμο να διευκρινίσουμε τον όρο «οριοθέτηση» των δικαιωμάτων.

Οριοθέτηση (ή προσδιορισμός των συνταγματικών δικαιωμάτων, είναι ο με διατάξεις δικαίου πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού τους περιεχομένου. Η οριοθέτηση¹² διακρίνεται σε ειδική και γενική. Ειδική οριοθέτηση είναι ο με ειδικές διατάξεις πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου κάθε συγκεκριμένου θεμελιώδους δικαιώματος. Παράλληλα, γενική οριοθέτηση είναι ο με γενικές διατάξεις καθορισμός του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος.

Κάθε θεμελιώδες δικαίωμα δεν είναι γενικό και αόριστο. Αντίθετα, έχει περιεχόμενο ορισμένο και συγκεκριμένο. Αυτή η ίδια η «ρύθμιση» του θεμελιώδους δικαιώματος συνεπάγεται την συγκεκριμενοποίηση του, την ειδική του διαμόρφωση.

Έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί ότι η χάραξη της σφαίρας του γενικού περιεχομένου δεν αποτελεί κατά κυριολεξία «περιορισμό», αλλά «προσδιορισμό» του δικαιώματος.

Το δικαίωμα είναι μέγεθος νομικό. Επομένως, ο καθορισμός του δεν μπορεί παρά να πραγματοποιείται με διατάξεις δικαίου. Η αποτύπωση των ορίων του δικαιώματος, είναι έργο του συντακτικού και δευτερευόντως του κοινού νομοθέτη.

Τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα, κατά συνέπεια ο προσδιορισμός του περιεχομένου τους πραγματοποιείται με διατάξεις συνταγματικές.

12 Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος ΙΙΙ, σελ. 59.

2. Τα δικαιώματα των άλλων

Τον χαρακτήρα της γενικής οριοθέτησης έχουν και τα οριζόμενα στο άρθρο 5 παρ. 1 «δικαιώματα των άλλων».¹³

Ο συντακτικός νομοθέτης εννοεί με τη διάταξη αυτή κυρίως τα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των άλλων φορέων, αφού «τα δικαιώματα των άλλων», είναι όλα τα ατομικά¹⁴ δικαιώματα, αλλά επίσης και ιδιωτικά δικαιώματα, είτε προκύπτουν από το νόμο είτε από σύμβαση.

Η οριοθέτηση αυτή είναι περίπου αυτονόητη. Και κατά κάποιο τρόπο περιέχεται και στην πρώτη οριοθέτηση του άρθρου 5 παρ. 1. Τα δικαιώματα («και» των άλλων) περιέχονται στο Σύνταγμα και κατοχυρώνονται για όλους τους φορείς. Επομένως, και στην περίπτωση αυτή, ο συντακτικός νομοθέτης αναγνωρίζει οριοθέτηση, που έτσι κι αλλιώς θα υπήρχε έστω κι αν δεν αναγραφόταν ρητά στη διάταξη του άρθρου 5 παρ.1.

Ο συντακτικός νομοθέτης θέτει βασική αρχή της συνολικής έννομης τάξης, τον σεβασμό των δικαιωμάτων των άλλων. Η άσκηση οποιουδήποτε δικαιώματος, πολιτικού, κοινωνικού ή οικονομικού, δεν επιτρέπεται εφόσον προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων. Η ελεύθερη δράση του ατόμου στην κοινωνία «περιορίζεται» κατά κυριολεξία οριοθετείται από τα δικαιώματα των άλλων, δηλαδή τόσο από τα συνταγματικά δικαιώματα, όσο και από τα δικαιώματα που προβλέπονται από την κοινή νομοθεσία.

Η συνταγματική αυτή οριοθέτηση της δράσης του ατόμου, αποτελεί ρητή αναγνώριση της αμυντικής ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ενέργειας που περιέχει αξίωση για αποχή από κάθε επιθετική ενέργεια.

Το άτομο κατά τη δράση του, οφείλει να μην προσβάλλει, δηλαδή να σέβεται τα συνταγματικά δικαιώματα των άλλων. Κατά τη δράση του το άτομο οφείλει να μην παραβιάζει την ανθρώπινη αξία και τα συνταγματικά δικαιώματα των άλλων, και στο συνταγματικό αυτό

13 Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος III, σελ. 63.

14 Π. Δ. Δαλτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Α', σελ.

περιορισμό ή οριοθέτηση της δράσης του ανθρώπου, περιέχεται η απόλυτη αμυντική ενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων.

Όπως το Σύνταγμα, έτσι και «τα δικαιώματα των άλλων», δεν παρέχουν στον κοινό νομοθέτη εξουσία εισαγωγής αόριστων περιορισμών ή οριοθετήσεων. Η συνταγματική δραστηριότητα δεσμεύεται από τις συνταγματικές διατάξεις τόσο κατά την αναγνώριση, όσο και από την οριοθέτηση δικαιωμάτων από το κοινό δίκαιο.

Ε. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

1. Γενικά

Το δικαίωμα του άρθρου 5 παρ.1, τελεί υπό έναν τριπλό περιορισμό ή πιο σωστά, μια τριπλή οριοθέτηση, ότι¹⁵ αυτός που το ασκεί δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.

Οι περιορισμοί αυτοί όπως είπαμε, υιοθετήθηκαν με μια μικρή παρέκκλιση από το γερμανικό Σύνταγμα (άρθρο 2 παρ. 1 Θεμελιώδους Νόμου).¹⁶ Έτσι, η διάταξη υιοθέτησε τον τριπλό περιορισμό του άρθρου 2 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης με την αντικατάσταση του όρου «συνταγματική τάξη» («verfassungsmässige Ordnung») με τον όρο «Σύνταγμα» και τον όρο «ηθικός νόμος» («Sittengesetz») με τον όρο «χρηστά ήθη».

Κανένας από τους τρεις περιορισμούς δεν περιλαμβάνει την επιφύλαξη του νόμου.

2. Τα δικαιώματα των άλλων ως οριοθέτηση στην οικονομική ελευθερία

Ο περιορισμός αυτός (ή οριοθέτηση) είναι αυτονόητος για όλα τα ατομικά δικαιώματα, εφόσον η διάταξη (άρθρο 5 παρ.1), εννοεί ως τέτοια τα συνταγματικά δικαιώματα των άλλων ατόμων. Τα δικαιώματα των άλλων μπορούν να είναι τα από τη διάταξη κατοχυρωμένα επιμέρους γενικά θεμελιώδη δικαιώματα και οποιαδήποτε άλλα δικαιώματα, που έχουν ένα αναμφίβολο συνταγματικό έρεισμα.¹⁷ Η αναφορά του περιορισμού αυτού, καθώς και του Συντάγματος, στη διάταξη έχει απλώς αναγνωριστική σημασία. Ως δικαιώματα των άλλων, υπό την έννοια της διάταξης, είναι όλα τα ιδιωτικά και δημόσια δικαιώματα. Δικαιώματα των

15 Ευρυδίκη Μπεσίλα-Βήκα, Η συμμετοχή στην οικονομική ζωή της χώρας κατά το άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός και οι περιορισμοί του, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 57.

16 Ράικου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, ΤΟΜΟΣ ΙΙ, τεύχος Α', σελ. 163.
Ράικου, Β' Συμπλήρωμα Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, σελ. 124.

17 Ευρυδίκη Μπεσίλα-Βήκα, Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας, 1989, σελ. 121.

άλλων είναι κατ' αρχήν τα ατομικά δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος του άρθρου 5 παρ.1. Ο όρος «δικαιώματα» χρησιμοποιείται υπό την κύρια νομική έννοια του¹⁸, εφόσον οι διατάξεις του τμήματος του Συντάγματος για τα θεμελιώδη δικαιώματα περιέχουν κατ' αρχήν δικαιώματα των ατόμων υπό την κύρια έννοια του όρου.

Επομένως, τα δικαιώματα των άλλων είναι και όλα τα άλλα ιδιωτικά δικαιώματα, είτε προκύπτουν από το νόμο, είτε από σύμβαση, αρκεί να μη θεσπίζονται ειδικά για να ματαιώσουν ή περικόψουν την άσκηση του δικαιώματος του άρθρου 5 παρ.1 από ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Η επιφύλαξη των δικαιωμάτων των άλλων¹⁹ δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια γενική επιφύλαξη του νόμου.

Έτσι, ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να καθιερώνει απεριόριστα τέτοια δικαιώματα, διαφορετικά θα περιοριζόταν ανεπίτρεπτα το θεμελιώδες γενικό δικαίωμα. Βέβαια, ο νομοθέτης περιορίζεται σε κάθε περίπτωση, σοβαρά από την γενική αρχή της ισότητας.

3. Προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων στα πλαίσια της οικονομικής ελευθερίας

Μια προσβολή του δικαιώματος του άλλου, υπάρχει και στην περίπτωση της διακινδύνευσης αυτού και, μάλιστα, όταν η επέλευση της ζημιάς είναι πολύ πιθανή. Το δικαίωμα του άρθρου 5 παρ.1 περιορίζεται πάντως μόνο από δικαιώματα και όχι από απλά συμφέροντα των άλλων, όπως είναι π.χ. το συμφέρον των υπαρχουσών επιχειρήσεων για τον αποκλεισμό του ανταγωνισμού από τη μη ίδρυση νέων ομοειδών επιχειρήσεων και η προστασία της πελατείας μιας επιχείρησης από τους καταναλωτές της.

Υπέρ της γνώμης αυτής συνηγορεί το γεγονός πως το ελληνικό Σύνταγμα (άρθρο 20) διακρίνει μεταξύ δικαιωμάτων και συμφερόντων και κατοχυρώνει το γενικό θεμελιώδες δικαίωμα μόνο υπό την

18 Γ. Μπαλή, Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου, έκδοση 8*1, 1961, σελ. 71.

19 Ευρυδίκη Μπεσίλα-Βήκα, Η συμμετοχή στην οικονομική ζωή της χώρας κατά το άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός και οι περιορισμοί του, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 59.

επιφύλαξη των πρώτων. Επιπλέον, η οικονομική ελευθερία δεν πρέπει να βλάπτει την εθνική οικονομία άρθρο (106 παρ.2 Συντ.).

Ο όρος «δικαιώματα» του άρθρου 5 παρ.1 περιλαμβάνει και τα δικαιώματα προσδοκίας ή ελπίδας²⁰, όπως είναι τα δικαιώματα υπό αίρεση, ενώ ο όρος «άλλο» περιλαμβάνει τα φυσικά πρόσωπα, τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και τους δημόσιους φορείς, όταν ενεργούν ως νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου (Fiscus). Αμφίβολο είναι αν τα δημόσια δικαιώματα των φορέων δημόσιας εξουσίας είναι «δικαιώματα των άλλων».

Τα δημόσια δικαιώματα επιβολής δημοσίων βαρών και καθιερώσεων μονοπωλίων, περιορίζουν το γενικό θεμελιώδες δικαίωμα μόνο και καθόσον κατοχυρώνονται ρητά και άλλες διατάξεις του Συντάγματος και επομένως, περιλαμβάνονται στο δεύτερο «περιορισμό» που είναι το Σύνταγμα.

Στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας, στα δικαιώματα των άλλων ανήκει πρώτα το δικαίωμα αυτών να μετέχουν στην οικονομική ζωή της Χώρας. Η άσκηση της οικονομικής ελευθερίας από ένα άτομο δεν πρέπει να παρεμποδίζει την άσκηση του ίδιου δικαιώματος από ένα άλλο.²¹

Η καταχρηστική εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσης στην αγορά ή η άσκηση αθέμιτου ανταγωνισμού αποτελούν προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων και δεν υπάγονται στην ελεύθερη συμμετοχή στην οικονομική ζωή της χώρας. Αντίθετα, η ελευθερία του ανταγωνισμού σημαίνει ότι η οικονομική ελευθερία ανήκει σε όλους και γι' αυτό αυτή προκύπτει από τη συνταγματική απαγόρευση της προσβολής των δικαιωμάτων των άλλων κατά την άσκηση της οικονομικής ελευθερίας.

Το κοινωνικό ή γενικό συμφέρον δεν αποτελεί δικαίωμα του άλλου με την έννοια της διάταξης. Το γενικό συμφέρον προστατεύεται μόνο στα πλαίσια του δεύτερου περιορισμού των επιμέρους δικαιωμάτων που συνάγονται από τη διάταξη, στο μέτρο δηλαδή που προβλέπεται ρητά

20 Ευρυδίκη Μπεσίλα-Βήκα, Η συμμετοχή στην οικονομική ζωή της χώρας κατά το άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός και οι περιορισμοί του, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 60.

21 Ευρυδίκη Μπεσίλα-Βήκα, Η συμμετοχή στην οικονομική ζωή της χώρας κατά το άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός και οι περιορισμοί του, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 61.

από το Σύνταγμα.²² Από τα δικαιώματα αυτά μόνο η οικονομική ελευθερία κατοχυρώνεται ρητά από το άρθρο 106 παρ.1 του Συντάγματος υπό την επιφύλαξη του γενικού συμφέροντος.²³

Στην έννοια των δικαιωμάτων των άλλων, περιλαμβάνονται αναμφίβολα τα δικαιώματα των καταναλωτών.²⁴ Ο καταναλωτής πρέπει να προστατεύεται από παραπλανητικές διαφημίσεις ή απόκρυψη της πλήρους έκτασης των επιβαρύνσεων του έναντι των παραγωγών αγαθών ή υπηρεσιών.

Επίσης, πρέπει να προστατεύεται από δυσμενείς γενικούς όρους συναλλαγών, από υπερβολική κερδοσκοπία σε εποχή κρίσεως καθώς και από επικίνδυνα ή ελαττωματικά προϊόντα. Η ευθύνη του παραγωγού είναι σήμερα ένα από τα περισσότερο συζητούμενα προβλήματα του δικαίου της αποζημίωσης.

Το κράτος βέβαια, δεν πρέπει να αναλαμβάνει την ευθύνη και να ασφαλίζει όλους τους κινδύνους που συνεπάγονται οι αποφάσεις του καταναλωτή.

Η ελευθερία του ατόμου προσδιορίζει κατ' αρχήν και συνεπάγεται εξ ορισμού την ευθύνη των αποφάσεων και πράξεων του. Εξ' άλλου η προστασία του καταναλωτή, πέρα από ένα σημείο είναι δυνατά να λειτουργήσει εναντίον των καταναλωτών και ιδιαίτερα, εναντίον των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων.

22 Ράικου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, ΤΟΜΟΣ ΙΙ, σελ. 160 και τεύχος Α', σελ. 201 επομ.

23 Ευρυδίκη Μπεσίλα-Βήκα, Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας, 1989, σελ. 123.

24 Π. Δ. Δαλτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β', σελ. 1011.

ΣΤ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

1. Κοινωνική δέσμευση

Οι επιβαλλόμενοι περιορισμοί της ιδιοκτησίας είναι κατά κυριολεξία προσδιορισμοί των δικαιωμάτων που καλύπτει η ταυτιζόμενη με την συνταγματική έννοια της ιδιοκτησίας συνταγματικά προστατευόμενη ιδιοκτησιακή σχέση. Άρα, ο προσδιορισμός της συνταγματικής έννοιας της ιδιοκτησίας αποτελεί προϋπόθεση και για την επιβολή ορισμένων περιορισμών ή ορθότερα ορίων, στην ιδιοκτησία είτε με συνταγματικές διατάξεις, είτε με νόμο' οι διατάξεις που τους επιβάλλουν ανάγονται στην συνταγματική έννοια της ιδιοκτησίας, επειδή θεσπίζουν ή και ρυθμίζουν περιστάσεις κατά τις οποίες δεν μπορούν να ασκηθούν ή δεν μπορούν να ασκηθούν πλήρως δικαιώματα που απορρέουν ακριβώς από τη συνταγματική έννοια της ιδιοκτησίας.²⁵

Έτσι, αν το Σύνταγμα νοεί ως ιδιοκτησία - επομένως και προστατεύει ως ιδιοκτησία - μόνο την κυριότητα και τα λοιπά εμπράγματα δικαιώματα επί ακινήτων, τότε το γενικό συνταγματικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας εξαντλείται στην έκταση των επιμέρους δικαιωμάτων που συνιστούν (ή απορρέουν από) χα εμπράγματα δικαιώματα επί ακινήτων.

Αν το Σύνταγμα νοεί και προστατεύει ως ιδιοκτησία όχι μόνο την ιδιοκτησία επί ακινήτων, αλλά και την κινητή περιουσία ή και τα ενοχικά δικαιώματα, καθώς και άλλα οικονομικώς αποτιμητά δικαιώματα (όπως λ.χ. το δικαίωμα των μετόχων να συμμετέχουν στη διοίκηση της εταιρείας), τότε η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας φθάνει και περιορίζεται ως το σημείο που καλύπτουν τα δικαιώματα αυτά.

Τα επιβαλλόμενα από το Σύνταγμα όρια είναι υποκειμενικά, όταν αναφέρονται στο υποκείμενο του συνταγματικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας -όπως π.χ. στην περίπτωση απαγόρευσης αγοράς ακινήτων από αλλοδαπούς σε παραμεθόριες περιοχές- ή αντικειμενικά, όταν

²⁵ Γιάννη Ζ. Δρόσου - Συνταγματικοί περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση. Προστασία της ιδιοκτησίας και ευρωπαϊκή σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Νομική Βιβλιοθήκη, 1997, σελ. 148.

αναφέρονται στην έκταση στην οποία επιτρέπεται να ασκηθούν δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιοκτησία.

Οι λειτουργικοί περιορισμοί²⁶ της ιδιοκτησίας, μπορούν να καταταγούν σε δύο βασικές κατηγορίες: στους γενικούς περιορισμούς, δηλαδή σε εκείνους που προκύπτουν από γενικές διατάξεις και ρήτρες του Συντάγματος και στους ειδικούς περιορισμούς, δηλαδή σε εκείνους που επέρχονται με ειδική ρητή συνταγματική πρόβλεψη.

2. Η ιδιοκτησία ως ατομικό δικαίωμα. Όρια της αναγνώρισης του δικαιώματος της ιδιοκτησίας

Η ιδιοκτησία ως ατομικό δικαίωμα, υπόκειται στις γενικές οριοθετήσεις των ατομικών δικαιωμάτων, όπως αυτές προκύπτουν από τα άρθρα 5, παρ.1 και 3, και άρθρο 25 παρ.3 του Συντάγματος.

Τα άρθρα αυτά, ορίζουν αντιστοίχως -όπως έχει ήδη προαναφερθεί- ότι ο καθένας μπορεί να συμμετέχει στην οικονομική ζωή της χώρας, εφόσον δεν παραβιάζει τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα, ή τα χρηστά ήθη (5 παρ.1 Σ), ότι κανένας δεν περιορίζεται με οποιονδήποτε τρόπο παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος (5 παρ.3 Σ) και ότι η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται (25 παρ.3 Σ).²⁷

Η ιδιαίτερη γενική οριοθέτηση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας συνίσταται στη λεγόμενη «κοινωνική δέσμευση» της ιδιοκτησίας, όπως αυτή τίθεται, ρητώς πλέον, κυρίως από το άρθρο 17 παρ.1, αλλά και από το άρθρο 106, παρ.2 Σ. Από αυτά τα άρθρα προκύπτει η δέσμευση, ως προς τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιοκτησία, τα οποία δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος, καθώς και ως προς την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία, η οποία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας.²⁸

²⁶ Κασιμάτης, Τα συνταγματικά όρια της ιδιοκτησίας, 25.

²⁷ Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου Διεθνούς και αλλοδαπού δικαίου διευθυνόμενα υπό τον Καθηγητή Δ. Γαζή, διευθυντού του Ινστιτούτου - Η επίδρασις του Συντάγματος 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου

-

Εισηγήσεις, Αθήναι 1976.

²⁸ Βλ. και άρθρο 18 Συντάγματος, κατά το οποίο στην παράγραφο 5, ορίζεται ότι «...» μπορεί να προβλεφθεί με νόμο κάθε άλλη στέρηση της ελεύθερης χρήσης και κάρπωσης της ιδιοκτησίας που απαιτείται από ιδιαίτερες περιστάσεις.

Z. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

1. Γενικά γνωρίσματα του δικαιώματος στην ελευθερία της συνείδησης

Η ελευθερία της συνείδησης αποκτά στην ελληνική συνταγματική τάξη νομική σημασία, με ποικίλες μορφές και τρόπους. Εμφανίζεται ως πηγή και θεμέλιο των πνευματικών ελευθεριών που κατοχυρώνονται αναλυτικά στο Σύνταγμα, ως συστατικό στοιχείο της αρχής της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ.1 Σ) και του δικαιώματος για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του (άρθρο 5, παρ.1 Σ), καθώς και ως ουσιαστικό γνώρισμα του συστήματος δημοκρατίας που θεσπίζει το ισχύον Σύνταγμα.²⁹

Η ελευθερία της συνείδησης δεν ανήκει λοιπόν, στα «νέα» δικαιώματα που συνάγονται από πηγές και φαινόμενα εξωτερικά ως προς το τυπικό Σύνταγμα (κοινωνική συνείδηση, πραγματικό Σύνταγμα). Η ελευθερία της συνείδησης ανήκει στον σκληρό εννοιολογικό πυρήνα της «αξίας του ανθρώπου» και της «ελεύθερης αναπτύξεως της ανθρώπινης προσωπικότητας» και όχι στην περιφέρεια των εννοιών αυτών, γι' αυτό τον λόγο επομένως προστατεύεται από τα άρθρα αυτά.

Η ελευθερία της συνείδησης επομένως είναι το πιο «παραδοσιακό»³⁰ ίσως κλασικό ατομικό δικαίωμα θεμελιακό στοιχείο του νομικού μας πολιτισμού, το οποίο αναμφισβήτητα υπονοείται στα άρθρα 2 παρ.1 και 5, παρ.1 του Συντάγματος, τα οποία αποτελούν σύμβολα που αποκρυσταλλώνουν χαρακτηριστικές αξίες και ιδεώδη αυτού του πολιτισμού και επομένως η θεμελίωση της στα παραπάνω συνταγματικά άρθρα δεν συνιστά ερμηνευτική διάπλαση δικαίου, αλλά νομική ερμηνεία υπό τη στενή έννοια του έργου.

²⁹ Χαράλαμπος Θ. Ανθόπουλος, Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 17.

³⁰ Τ. Χομπς, Λεβιάθαν, τόμος Β', Αθήνα 1989 (μετάφραση: Γ. Πασχαλίδης, Αιμ. Μεταξόπουλος), σελ. 83.

2. Τα όρια της εξωτερικής ελευθερίας της συνείδησης

α] «Τα δικαιώματα των άλλων» ως οριοθέτηση του δικαιώματος στην αντίρρηση με συνείδησης

Ως αυτόνομο συνταγματικό δικαίωμα, η εξωτερική ελευθερία της συνείδησης εμφανίζεται ως ελευθερία λήψεως αποφάσεων σε περίπτωση σύγκρουσης ανάμεσα σε ένα νομικό καθήκον και μια συνειδησιακή επιταγή, δηλαδή ως δικαίωμα στην αντίρρηση της συνείδησης. Το πρόβλημα επομένως των ορίων της στην περίπτωση αυτή συμπίπτει με το πρόβλημα των ορίων της αναγνώρισης του δικαιώματος στην αντίρρηση της συνείδησης.

Η αντίρρηση της συνείδησης καθιερώνεται ως δικαίωμα, κάθε φορά που ο κοινός νομοθέτης προβλέπει εξαιρέσεις για λόγους συνείδησης από τα συνταγματικά καθήκοντα ή τις κοινές νομοθετικές υποχρεώσεις των πολιτών.

Το ισχύον Σύνταγμα θεσπίζει ένα όριο ως προς τον τρόπο υλοποίησης του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης. Όμως, υπάρχουν όρια και στη νομική αναγνώριση του δικαιώματος στη συνείδηση.

Ένα τέτοιο όριο απορρέει πρωταρχικά από τα δικαιώματα³¹ των άλλων, τα δικαιώματα των τρίτων προσώπων. Η εξωτερίκευση των συνειδησιακών πεποιθήσεων του αντιρρησία, τότε μόνο εμπίπτει στο πεδίο της συνταγματικής προστασίας του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης, όταν δεν προβαίνει σε προσβολή εννόμων αγαθών τρίτων προσώπων. Συνεπώς, ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να αναγνωρίσει το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης, όταν η άσκηση του δικαιώματος αυτού είναι αναπόφευκτα επιζήμια για τους άλλους, και ιδίως όταν προσβάλλονται συνταγματικά τους δικαιώματα.

β] Η άρνηση ενηλίκου «Μάρτυρα του Ιεχωβά» να υποστεί Μετάγγιση αίματος το ανήλικο τέκνο του

Η άρνηση των γονέων «Μαρτύρων του Ιεχωβά»³² να επιτρέψουν μετάγγιση αίματος στο ανήλικο τέκνο τους, την οποία οι γιατροί θεωρούν

31 Χαράλαμπος Θ. Ανθόπουλος, Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 67.

32 Χαράλαμπος Θ. Ανθόπουλος, Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 67, 68, 69, 70, 71.

αναγκαία για την προστασία της υγείας του, δεν μπορεί να καταστεί περιεχόμενο μιας «ρήτρας συνείδησης».

Η συμπεριφορά αυτή των γονέων εμπίπτει στην έννοια της αντίρρησης συνείδησης, κατά το μέτρο που συνιστά παράβαση των άρθρων 1510 παρ.1 και 1518 ΑΚ, κατά τα οποία η επιμέλεια και ειδικότερα η ανατροφή των ανηλίκων τέκνων περιλαμβάνει και την προστασία της υγείας τους σύμφωνα με τις παραδεδεγμένες μεθόδους της ιατρικής επιστήμης, επομένως και με μεταγγίσεις αίματος, θεραπευτικό μέσο το οποίο απαγορεύεται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των «Μαρτύρων του Ιεχωβά».

Όμως, αυτή η μορφή αντίρρησης συνείδησης, δεν μπορεί να αναγνωρισθεί και να προστατευθεί από την έννομη τάξη, γιατί ο σεβασμός των συνειδησιακών πεποιθήσεων επ' ουδενί λόγο, μπορεί να φθάσει μέχρι την ανοχή της προσβολής του δικαιώματος στη ζωή ή την υγεία τρίτων προσώπων.³³

Εξάλλου, η άρνηση του ενήλικου «Μαρτύρων του Ιεχωβά», να υποστεί αυτός ο ίδιος μετάγγιση αίματος εμπίπτει στο πεδίο προστασίας της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης. Η συμπεριφορά αυτή δεν υπάγεται κατ' ακριβολογία στην έννοια της αντίρρησης συνείδησης, αφού δεν υπάρχει στην ελληνική έννομη τάξη θετικός κανόνας δικαίου που καθιστά υποχρεωτική τη μετάγγιση αίματος παρά τη συναίνεση του ασθενούς και κατά συνέπεια στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν βρισκόμαστε ενώπιον μιας σύγκρουσης ενός ηθικού καθήκοντος με ένα νομικό καθήκον, το οποίο -όπως προαναφέρθηκε- αποτελεί ουσιώδες εννοιολογικό γνώρισμα της αντίρρησης συνείδησης. Μια τέτοια υποχρέωση, δεν μπορεί να συναχθεί ούτε από το δικαίωμα στην υγεία, το οποίο κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα ως ατομικό (κοινωνικό) και κοινωνικό δικαίωμα (άρθρο 21 παρ.3), όχι όμως και ως λειτουργικό δικαίωμα, δηλαδή δικαίωμα -καθήκον, η άσκηση του οποίου είναι σε κάθε περίπτωση υποχρεωτική.

Από τη στιγμή όμως, που δεν τίθεται ζήτημα προστασίας του συλλογικού αγαθού «δημόσια υγεία», δηλαδή του δικαιώματος στην

33 Π. Δ. Δαλτόγλου, Συνιαγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, σελ. 396.

υγεία των άλλων, η άρνηση αποδοχής ιατρικών υπηρεσιών, ως αρνητική πλευρά του θεμελιώδους ατομικού δικαιώματος στην υγεία, δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο περιοριστικών κανόνων, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν αυτή απορρέει από ένα ηθικό καθήκον που αναδύεται *in foro conscientiae*.

Η. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΥΤΟΔΙΑΘΕΣΗΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΑΝΑΤΟ

1. Η προστασία της ζωής και της ελεύθερης ανάπτυξης προσωπικότητας και οι οριοθετήσεις των δικαιωμάτων στα πλαίσια του κοινωνικού συνόλου

Το βασικό έννομο αγαθό που προστατεύεται στο άρθρο 5, παρ.2 Σ., είναι η ζωή ως θεμελιώδες αγαθό του κοινωνικού συνόλου, ως «αξία».

Λόγω της προστασίας της αξίας αυτής, της ανθρώπινης (άρθρο 2, παρ.1 Σ) δεν επιτρέπεται στο όνομα οποιουδήποτε δημοσίου συμφέροντος να καθίσταται ο πολίτης μέσο εξυπηρέτησης ακόμη και της αγαθότερης κρατικής πολιτικής, όπως είναι η δημογραφική.³⁴ Η ζωή του πολίτη και μάλιστα το δικαίωμα αυτοκαθορισμού του δεν μπορεί να μπει στην πλάστιγγα αντιμέτωπο με κανέναν αντίπαλο, υπαρκτό ή κατασκευασμένο «γενικό συμφέρον» στο μέτρο που επιλογές του περιορίζονται αποκλειστικά στην προσωπική του βιοτική σφαίρα. Είναι χαρακτηριστικό ακόμη και από αυτήν την άποψη, ότι ακόμη και η νομολογία του Supreme Court,³⁵ η οποία δέχεται ότι υπάρχει νόμιμο συμφέρον (legitimate interest) του κράτους για την προστασία της ζωής και της υγείας των πολιτών του, αναγνωρίζει επίσης ότι αυτό κάμπτεται ενώπιον της προσωπικής ελευθερίας να καθορίζει κανείς με ελεύθερη επιλογή τις αποφάσεις που αφορούν τα πλέον προσωπικά του ζητήματα, την ζωή και τον θάνατο του.

Εξ' άλλου στο άρθρο 5, παρ. 1 Σ, (στο οποίο ερείδεται το δικαίωμα στον θάνατο) τυποποιούνται αυστηρά οι ανεκτές οριοθετήσεις της προσωπικής ελευθερίας αυτοκαθορισμού³⁶ (να μην παραβιάζονται τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα, τα χρηστά ήθη), επομένως λόγω της αρχής *in dubio pro libertate* δεν είναι δυνατή η θέσπιση άλλων, μη συνταγματικά προβλεπόμενων, όπως αυτές που θα απέρρεαν από την προστασία των δημογραφικών συμφερόντων. Όπως έχει παρατηρηθεί σχετικά, μέσα σε

34 Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Γιώργος Σ. Κατρούγκαλος, Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο, 1993, σελ. 76.

35 Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Γιώργος Σ. Κατρούγκαλος, Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο, 1993, σελ. 76.

36 Φ. Βεγλερής, Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αθήνα 1982, σελ. 20.

αυτό το αυστηρό και συνεκτικό σύστημα «περιορισμού των περιορισμών», δεν φαίνεται να έχει θέση η έννοια του γενικού συμφέροντος με αφηρημένη έννοια και χωρίς ρητή συνταγματική κατοχύρωση.

Για τη δημόσια υγεία, ισχύουν *mutatis mutandis* σε γενικές γραμμές όσα αναπτύχθηκαν πιο πάνω, σε σχέση με την προστασία της ζωής από την πλευρά του μεμονωμένου προσώπου. Αυτή κατοχυρώνεται ως συνταγματικά προστατευτικό έννομο αγαθό στα πλαίσια του αντίστοιχου κοινωνικού δικαιώματος του άρθρου 21, παρ.3 Σ. Αφορά επομένως κρατική υποχρέωση για παροχή των σχετικών υπηρεσιών προς όφελος του ατόμου και γενικότερα του κοινωνικού συνόλου. Άλλωστε, το Κράτος δεν μπορεί να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων.

Για την προστασία της μπορούν να επιβληθούν κάποια όρια στην προσωπική ελευθερία (π.χ. απαγόρευση πώλησης ναρκωτικών, υποχρεωτικός εμβολιασμός, προσωρινή απομόνωση των φορέων μολυσματικών ασθενειών), μόνο όμως προς εξυπηρέτηση του κοινωνικού συμφέροντος, με την έννοια της εξασφάλισης όρων υγιεινής για όλους.

Φορέας της συνταγματικής υποχρέωσης είναι πάντα το κράτος και όχι το άτομο, το οποίο δεν είναι υποχρεωμένο «να είναι υγιές», εάν δεν βλάπτει την υγεία των άλλων.

Η αντίθετη άποψη οδηγεί επικίνδυνα προς ολοκληρωτικές θέσεις, όπως αυτή της Πλατωνικής Πολιτείας, η οποία θεωρεί την υγεία υποχρέωση του πολίτη, προκειμένου να είναι ωφέλιμος για το Κράτος.

2. Σύγκρουση του δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 5, παρ. 2) και του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5, παρ.1Κ)

Μεγάλο ενδιαφέρον έχουν οι περιπτώσεις σύγκρουσης του δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 5 παρ. 2) με άλλα συνταγματικά δικαιώματα, ιδίως με αυτά της ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5, παρ.1), της προσωπικής ελευθερίας (άρθρο 5, παρ.3) και της προστασίας της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 9, παρ.1 Σ), κλασικό παράδειγμα μιας τέτοιας σύγκρουσης αποτελεί η νομοθεσία σχετικά με την υποχρεωτική χρήση

ζωνών ασφαλείας από τους αυτοκινητιστές και κράτους από τους μοτοσυκλετιστές και μοτοποδηλάτες.

Η συγκεκριμένη περίπτωση διαφοροποιείται³⁷ από τις κοινές υγειονομικές ή άλλες προστατευτικές διατάξεις, οι οποίες συνήθως αποσκοπούν στην προστασία της ζωής άλλων από τους φορείς των υποχρεώσεων που καθιερώνουν.

Έτσι, π.χ. οι διατάξεις για τα μέτρα ασφαλείας και υγιεινής στους χώρους εργασίας βαραίνουν τον εργοδότη και σκοπούν στην προστασία των εργαζομένων και των καταναλωτών. Επίσης, ο υποχρεωτικός εμβολιασμός κατά μολυσματικών ασθενειών αποσκοπεί πάλι στην προστασία του κοινωνικού συνόλου και δικαιολογείται τόσο από την διάταξη του άρθρου 5 παρ.2 Σ., όσο και λόγω της ύπαρξης του κοινωνικού δικαιώματος στην Υγεία (άρθρο 21, παρ.3 Σ.). Αντιθέτως, στην περίπτωση υποχρεωτικής χρήσης της ζώνης ασφαλείας, ο φορέας της υποχρέωσης και το αντικείμενο της προστασίας ταυτίζονται.

3. «Τα δικαιώματα των άλλων» και το δικαίωμα στη ζωή και της προσωπικότητας. Απαγορεύσεις σχετικά με το κάπνισμα.

Οι απαγορεύσεις οι σχετικές με το κάπνισμα συνιστούν ένα άλλο πεδίο σύγκρουσης του δικαιώματος στη ζωή αφ' ενός και της προσωπικής ελευθερίας και του δικαιώματος αυτοκαθορισμού αφ' ετέρου.

Εδώ, το άρθρο 5, παρ.2 Σ. ενεργεί ως αντικειμενικός κανόνας δικαίου, αποστασιοποιημένος από υποκειμενικά δικαιώματα συγκεκριμένων φορέων και σε συνδυασμό με το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία (άρθρο 21, παρ.3 Σ.), καθώς και την απαγόρευση προσβολής των δικαιωμάτων των άλλων (άρθρο 5, παρ. 1 Σ.).

Όταν οι απαγορεύσεις αφορούν κλειστούς κοινόχρηστους χώρους,³⁸ η στάθμιση των προτεραιοτήτων προστασίας των συγκρουόμενων αγαθών της υγείας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, εκδήλωση

³⁷ Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Γιώργος Σ. Κατρούγκαλος, Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο, 1993, σελ. 37.

³⁸ Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Γιώργος Σ. Κατρούγκαλος, Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο, 1993, σελ. 39.

της οποίας είναι εν προκειμένω και η ελευθερία του καπνίσματος, οδηγεί στην κατίσχυση της πρώτης.

Και αυτό γιατί η απαγόρευση του καπνίσματος, αποτελεί την εξαίρεση, η ελευθερία του κανόνα. Ο περιορισμός αυτός της ελευθερίας του καπνίσματος είναι θεμιτός, δεδομένου ότι διαφορετικά, από την ανεξέλεγκτη άσκηση της θα θιγόταν ο ίδιος ο πυρήνας του ανταγωνιστικού³⁹ δικαιώματος, εφ' όσον οι μη καπνιστές δεν έχουν δυνατότητα αποφυγής των κινδύνων του «παθητικού» καπνίσματος που αποδεδειγμένα βλάπτει την υγεία και οριακά απειλεί την ίδια τη ζωή. Η πρόβλεψη μάλιστα χωριστών χώρων για καπνιστές και μη καπνιστές στους δημόσιους κοινόχρηστους χώρους, συμβιβάζει κατά τον καλύτερο τρόπο τις συγκρουόμενες αξιώσεις.

Αλλιώς θα ήταν τα πράγματα, εάν οι απαγορεύσεις καθώς και οι περιορισμοί και οι οριοθετήσεις γενικεύονταν, όχι μόνο στους ιδιωτικούς χώρους, όπου η αντισυνταγματικότητα θα ήταν προφανής, αλλά και σε υπαίθριους δημόσιους ή άλλους χώρους, όπου οι κίνδυνοι για τους μη καπνιστές είναι ασήμαντοι. Στην περίπτωση αυτή, θα θιγόταν ο ίδιος ο σκληρός πυρήνας της ελευθερίας αυτοκαθορισμού και ανάπτυξης της προσωπικότητας των καπνιστών και θα παραβιαζόταν η αρχή της αναλογικότητας.

39 Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων - Α¹ Συνέδριο. Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Αθήνα 1983, σελ. 37.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν τα εκάστοτε ατομικά δικαιώματα προβλέπουν μερικές φορές απευθείας ρυθμίσεις στην άσκηση του δικαιώματος. Το Σύνταγμα άλλοτε έρχεται να περιορίσει και άλλοτε να οριοθετήσει τη δράση του ανθρώπου.

Στο ίδιο το Σύνταγμα, τα οριζόμενα στην παράγραφο 1 του άρθρου 5 και στο άρθρο 25, καθιερώνουν μια από τις θεμελιώδεις αρχές που εφαρμόζονται στο σύνολο της έννομης τάξης. Πρόκειται για την αρχή της νομιμότητας. Στο άρθρο 5, παρ. 1 του Συντάγματος, περιέχονται οι τρεις βασικές αρχές που προσδιορίζουν τη νομιμότητα της έννομης τάξης. Είναι το Σύνταγμα, τα χρηστά ήθη και τα δικαιώματα των άλλων, τα οποία αποτελούν ρήτρα κοινωνικότητας.

Το ίδιο το άρθρο 5 στην πρώτη παράγραφο, κατοχυρώνει ένα θεμελιώδες, μητρικό και καθολικό δικαίωμα, εκείνο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας.

Όλα τα δικαιώματα και όλες οι ελευθερίες περιέχονται στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, την οποία και εξειδικεύουν. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι συνυφασμένη με την ικανότητα του ανθρώπου να αυτοπροσδιορίζεται. Τους συνταγματικούς προσδιορισμούς της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, αποτελούν οι τρεις βασικές ελευθερίες που κατοχυρώνονται στην ίδια διάταξη. Πρόκειται για τα δικαιώματα συμμετοχής στην οικονομική, κοινωνική καθώς και πολιτική ζωή της χώρας.

Η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος δεν περιορίζει, αλλά οριοθετεί τις παραπάνω ελευθερίες, την ελεύθερη δηλαδή δράση του ανθρώπου. Η νομολογία εμφανίζεται να είναι υπέρ της άποψης ότι τα οριζόμενα στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος, εφαρμόζονται και σε μερικότερες - ειδικότερες περιπτώσεις, πράγμα με το οποίο φαίνεται να διαφωνεί η γενική θεωρία, η οποία υποστηρίζει ότι η συγκεκριμένη συνταγματική διάταξη δεν εφαρμόζεται και σε άλλες «μερικότερες» περιπτώσεις, αφού δεν διακρίνει ανάμεσα σε οριοθέτηση και περιορισμό.

Τον χαρακτήρα γενικής οριοθέτησης έχουν «τα δικαιώματα των άλλων» που ορίζονται, όπως προαναφέραμε στην παράγραφο 1 του άρθρου 5 του Συντάγματος. Λόγω της γενικότητας της, η συγκεκριμένη οριοθέτηση εμφανίζεται ως γενικής ισχύος. Επομένως, η οριοθέτηση που αναφέρεται στα «δικαιώματα των άλλων» δεν αφορά μόνο τα ατομικά τους δικαιώματα, αλλά επιπλέον τονίζει την ανεξαρτησία από τη ρητή πρόβλεψη ανάγκης συντονισμού της ασκήσεως ίων διαφόρων δικαιωμάτων από τους εκάστοτε φορείς.

Η συνταγματική αυτή οριοθέτηση της δράσης του ατόμου αποτελεί αναγνώριση της απόλυτης αμυντικής ενέργειας των ατομικών δικαιωμάτων. Ο συντακτικός νομοθέτης νομιμοποιεί εκείνες μόνο τις οριοθετήσεις ή εκείνους μόνο τους περιορισμούς, οι οποίοι δικαιολογούνται είτε από τις ανάγκες του ιδιωτικού έννομου βίου, είτε από την πολιτειακή οργάνωση.

Ακόμα, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος «απαγορεύεται» δεν γίνεται να εμφανιστεί η de hire σύγκρουση των δικαιωμάτων, αφού η άσκηση του ενός τελειώνει εκεί που αρχίζει η άσκηση των δικαιωμάτων του άλλου πολίτη. Παρ' όλα αυτά, de facto εμφανίζεται πολύ συχνά η σύγκρουση δικαιωμάτων και σύμφωνα με τη νομολογία και τη θεωρία, «πρέπει» να υποχωρεί εκείνο το δικαίωμα, το οποίο δεν κινδυνεύει να υποστεί ουσιώδη βλάβη, ενώ αντίθετα πρέπει να προστατεύεται εκείνο το δικαίωμα του οποίου κινδυνεύει ο σκληρός πυρήνας.

Σύμφωνα λοιπόν, με τα ανωτέρω και τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος, κάθε άνθρωπος οφείλει να σέβεται τον συνάνθρωπο του και επιπλέον κατά τη δράση του να μην προσβάλλει την ανθρώπινη αξία, καθώς και τα συνταγματικά δικαιώματα των άλλων. Και στη γενική αυτή οριοθέτηση της γενικής δράσης του ατόμου, περιέχεται η απόλυτη αμυντική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

I. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1.2

ΣτΕ 1618/1988 (Ολ.)

Εισηγητής: Σ. Νικολάου

Δικηγόροι επαναδιορισμός τέως δικηγόρου παραιτηθέντος τον δικηγορικού λειτουργήματος* ο κοινός νομοθέτης δύναται να θέσει πρόσθετους όρους για τον επαναδιορισμό, πέραν εκείνων που απαιτούνται για το διορισμό του δικηγόρου' αντίκειτ'ι, όμως, στο άρθρο 5 §§ 1 και 2ση νομοθετική διάταξη (αρθρ. 21 §2 του Κώδικα περί Δικηγόρων, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 13 ν. 1366/1983) που αποκλείει οριστικά και απόλυτα τον επαναδιορισμό τον παραιτηθέντος, για την προστασία των στενών επαγγελματικών συμφερόντων ή των μελών ορισμένου συλλόγου (μειοψ.).

Επειδή, με την υπό κρίση από 26.6.1986 αίτηση, ζητείται να ακυρωθεί η άρνηση του Υπουργού Δικαιοσύνης, που εκδηλώθηκε με το υπ' αριθ. 44444/29.4.1986 έγγραφο του Υπουργείου Δικαιοσύνης, όπως, κατόπιν της από 21.4.1986 αιτήσεως του και ήδη αιτούντος τέως δικηγόρου, παραιτηθέντος του δικηγορικού λειτουργήματος κατά το έτος 1965 (βλ. δ. της 12/17-10-1965, ΦΕΚ 409, τ. Γ'), χωρήσει στον επαναδιορισμό του ως δικηγόρου.

Επειδή η προκείμενη υπόθεση εισάγεται προς συζήτηση ενώπιον της ολομελείας του δικαστηρίου μετά την παραπομπή της σ' αυτήν με την υπ' αριθ. 3772/1987 απόφαση του Γ Τμήματος, επί τη βάσει της διατάξεως του άρθρου 14 παρ. 2 στοιχ. β' του ν.δ. 170/1978 (ΦΕΚ 229), όπως το άρθρο αυτό αντικαταστάθηκε με το άρθρο 16 του ν. 702/1977 (ΦΕΚ 268), προς επίλυση του μείζονος σημασίας ζητήματος, αν η διάταξη του άρθρου 21 παρ. 2 του Δικηγορικού Κώδικα, όπως το άρθρο αυτό αντικαταστάθηκε με το άρθρο 13 του ν. 1366/1983 (ΦΕΚ 81), με την οποία απαγορεύθηκε απόλυτα ο επαναδιορισμός παραιτηθέντος δικηγόρου, είναι ή όχι, κατά τούτο, αντισυνταγματική.

Επειδή το άρθρο 21 παρ. 1 και 2 του Κώδικα των Δικηγόρων, όπως κυρώθηκε με το άρθρο πρώτο του ν.δ. 3026/1954 (ΦΕΚ 235), προέβλεπε ότι ο επαναδιορισμός δικηγόρου επιτρέπεται σε θέση του αυτού δικηγορικού συλλόγου, του οποίου ο αιτούμενος τον αναδιορισμό υπήρξε μέλος, εφ' όσον η περί επαναδιορισμού αίτηση υποβληθεί εντός πέντε ετών από της αποβολής της ιδιότητας του δικηγόρου και εφ' όσον ο ενδιαφερόμενος κέκτηται ηλικία όχι ανώτερη των πενήντα ετών και δεν υπάγεται στα κωλύματα των άρθρων 26, 62 και 63 του αυτού Κώδικα, συνάμα δε, δεν απέβαλε την ιδιότητα του δικηγόρου

λόγω ποινής ή εκκαθαρίσεως του μητρώου, επιφυλασσομένων των διατάξεων των άρθρων 83 και 84. Με το άρθρο 13 του ν. 1366/1983 (ΦΕΚ 81) αντικαταστάθηκε το παραπάνω άρθρο 21 του Δικηγορικού Κώδικα, το οποίο στην παράγραφο 2 διέλαθε ότι: «2. Με την επιφύλαξη του άρθρου 83, δεν επιτρέπεται ο επαναδιορισμός δικηγόρου, που παραιτήθηκε από το δικηγορικό λειτούργημα, ή που απέβαλε τη δικηγορική ιδιότητα λόγω ποινής ή εκκαθάρισης του μητρώου. Επίσης, δεν επιτρέπεται να διοριστούν ή επαναδιοριστούν δικηγόροι οι δημόσιοι διοικητικοί υπάλληλοι, οι στρατιωτικοί υπάλληλοι, οι υπάλληλοι των σωμάτων ασφαλείας, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και οι συμβολαιογράφοι, μετά την αποχώρηση από την υπηρεσία τους για οποιονδήποτε λόγο». Με τη διάταξη αυτή, η οποία ίσχυε τόσο κατά τον χρόνο υποβολής του αιτήματος αναδιορισμού εκ μέρους του αιτούντος, όσο και κατά τον χρόνο της ρητής απορρίψεως του αιτήματος του, ετέθη απόλυτο κώλυμα για τον αναδιορισμό δικηγόρου, ο οποίος είχε αποχωρήσει στο παρελθόν από την άσκηση του δικηγορικού λειτουργήματος συνεπεία παραιτήσεως. Όπως δε προκύπτει από την εισηγητική έκθεση και τις εκτιμήσεις κατά την επιψήφιση του ν. 1366/1983 στη Βουλή (βλ πρακτικά ολομελείας, σελ 6734 και επ.) οι ρυθμίσεις του παραπάνω άρθρου απέβλεψαν στην προστασία του δικηγορικού επαγγέλματος από την είσοδο ή την επάνοδο σ' αυτό προσώπων που έχουν τραπεί σε άλλα επαγγέλματα.

Επειδή, κατά το άρθρο 5 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος: «1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητα του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφ' όσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. 2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων...».

Επειδή, στην έννοια της προσωπικής ελευθερίας και στην αρχή της ελεύθερης αναπτύξεως της προσωπικότητας του ατόμου περιλαμβάνεται και η επαγγελματική ελευθερία, δηλαδή η ελευθερία επιλογής και ασκήσεως επαγγέλματος, ως αναγκαίου στοιχείου της διαμορφώσεως της προσωπικότητας του καθενός. Στην ελευθερία αυτή, ο κοινός νομοθέτης μπορεί να επιβάλλει

περιορισμούς είτε υπό τη μορφή αρνητικών όρων, κωλυμάτων και απαγορεύσεων, είτε με τη μορφή θετικών υποχρεώσεων προς ενέργεια πριν από την επιλογή ή και κατά την άσκηση του καθενός επαγγέλματος. Οι όροι όμως και οι προϋποθέσεις, που τάσσονται από τον κοινό νομοθέτη, για την επιλογή και την άσκηση του κάθε επαγγέλματος, είναι συνταγματικά επιτρεπτοί, εφόσον ορίζονται γενικά και κατά τρόπο αντικειμενικό, δικαιολογούνται δε από αποχρώντες λόγους δημοσίου συμφέροντος, οι οποίοι σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση πρέπει να βρίσκονται σε συνάφεια προς το αντικείμενο και το χαρακτήρα του επαγγέλματος και να μη συνδέονται με στοιχεία συμπτωματικά ή άσχετα προς το περιεχόμενο της επαγγελματικής δραστηριότητας για την οποία εκάστοτε πρόκειται. Ειδικότερα, για το δικηγορικό επάγγελμα, που είναι κατ' εξοχήν ελεύθερο επάγγελμα, στο οποίο προέχει το στοιχείο της προσωπικής εμπιστοσύνης του πελάτη προς το δικηγόρο, έχει όμως παράλληλα και τον χαρακτήρα δημοσίου λειτουργήματος συνδεδεμένου με το σύστημα της απονομής της δικαιοσύνης, η ρυθμιστική επέμβαση του νομοθέτη, ως προς τους όρους εισόδου ή επανόδου σ' αυτό, πρέπει να στηρίζεται σε ηθικές και πνευματικές προϋποθέσεις και στην ανάγκη της εξυπηρετήσεως της λειτουργίας της δικαιοσύνης με πρόσωπα ελεγμένης επιστημονικής ικανότητας και ηθικής υποστάσεως. Επομένως, και για τον αναδιορισμό δικηγόρου, ο οποίος αποχώρησε στο παρελθόν της ασκήσεως του επαγγέλματος συνεπεία υποβολής παραιτήσεως, επιτρέπεται μεν στον κοινό νομοθέτη να θέσει προσθέτους όρους, πέραν από εκείνους που απαιτούνται κατ' αρχήν για το διορισμό του δικηγόρου, όπως είναι το όριο ηλικίας, το οποίο συναρτάται με τις πνευματικές ικανότητες, το ζήλο και τη σοβαρότητα των προθέσεων του ενδιαφερομένου προς πραγματική και υπεύθυνη άσκηση του λειτουργήματος του, ή η αποξένωση για μακρό χρόνο από τη δικηγορία με την απασχόληση σε άλλα επαγγέλματα άσχετα προς το αντικείμενο της, όχι όμως και να αποκλείσει οριστικά και απόλυτα τον επαναδιορισμό του παραιτηθέντος για την προστασία των στενών επαγγελματικών συμφερόντων της τάξεως των δικηγόρων ή των μελών ορισμένου συλλόγου. Ως εκ τούτου, η διαληφθείσα νομοθετική διάταξη, με την οποία εισήχθη το πρώτον απόλυτη απαγόρευση επαναδιορισμού των παραιτηθέντων κατά το παρελθόν δικηγόρων και στην οποία στηρίζεται η προσβαλλόμενη με την υπό κρίση αίτηση άρνηση είναι αντισυνταγματική και ανίσχυρη. Αν και, κατά τη γνώμη ενός μετά ψήφου μέλους του δικαστηρίου, η

παραπάνω διάταξη του ν. 1366/1983, που απαγόρευσε τον επαναδιορισμό παραιτηθέντος δικηγόρου χωρίς κανένα περιορισμό, δεν προσκρούει στο Σύνταγμα. Και τούτο διότι, εφόσον κατά το άρθρο ι του Δικηγορικού Κώδικα, οι δικηγόροι αποτελούν άμισθους δημόσιους υπαλλήλους, οι περί ελευθερίας της ασκήσεως επαγγέλματος συνταγματικές διατάξεις έχουν επ' αυτών εφαρμογή μόνο κατά το μέτρο που έχουν εφαρμογή στους δημοσίους εν γένει υπαλλήλους. Ως εκ τούτου, η δυνατότητα επαναδιορισμού των δικηγόρων που αποχώρησαν από την άσκηση της δικηγορίας συνεπεία παραιτήσεως, συνεπαγόμενη την ανατροπή της πράξεως αποδοχής της παραιτήσεως, εξαρτάται από την αποκλειστική εκτίμηση του νομοθέτη, ο οποίος δεν κωλύεται και να απαγορεύσει τον επαναδιορισμό αυτόν ολοσχερώς, διάφορο δε είναι το ζήτημα του εκ νέου διορισμού του κατά τα ανωτέρω απομακρυνθέντος δικηγόρου κατόπιν τηρήσεως της διαδικασίας διορισμού κατά τις γενικές περί τούτου διατάξεις.

ΣτΕ 2733/1988 Εισηγητής:

Γ. Κονβελάκης.

Υπόλληλοι δημόσιοι εκπαιδευτικοί ειδικοί περιορισμοί τον δικαιώματος ελεύθερης ανέπτυξης της προσωπικότητας, δικαιολογούμενοι από τη ψνση τον λειτουργήματος τον Εκπαιδευτικού' δεν συνιστά αναξιοπρεπή διαγωγή εκτός υπηρεσίας η διακριτική και μη προκαλούσα σχόλια σύναψη ερωτικής σχέιτης και συμβίωση καθηγήτριας Γυμνασίου με μαθητή Λυκείου.

Επειδή με την κρινόμενη προσφυγή ζητείται η εξαφάνιση της 25/26-6-1987 αποφάσεως του Περιφερειακού Υπηρεσιακού-Πειθαρχικού Συμβουλίου Β'θμιας Εκπαίδευσης Νομού Η., με την οποία επιβλήθηκε στην προσφεύγουσα, καθηγήτρια Γυμνασίου η πειθαρχική ποινή, του προστίμου αποδοχών ενός μηνός για αναξιοπρεπή διαγωγή εκτός υπηρεσίας, επειδή κατά το σχολικό έτος 1986-87 συζούσε με μαθητή Λυκείου.

Επειδή από τα στοιχεία του φακέλου (ένορκες καταθέσεις μαρτύρων κατά τη διενεργηθείσα ΕΔΕ, ανωμοτί εξέταση και απολογία της προσφεύγουσας) αποδεικνύεται ότι η προσφεύγουσα, καθηγήτρια του Γυμνασίου....., κατά το σχολικό έτος 1986-1987 είχε συνάψει ερωτική σχέση και συζούσε στις Μ. με μαθητή του Λυκείου Μ. κατά τη διάρκεια του σχολικού αυτού έτους. Η προσφεύγουσα παραδέχθηκε τα πραγματικά αυτά περιστατικά. Από τις καταθέσεις όμως των μαρτύρων (καθηγητών, μαθητών

και κατοίκων Μ.) δεν προκύπτει ότι η συμβίωση της προσφεύγουσας με το μαθητή, και η εν γένει συμπεριφορά της δημιούργησε κάποιο σκάνδαλο στην επαρχιακή μικρή κοινωνία των Μ. Εξάλλου, από το γεγονός ότι ο μαθητής φοιτούσε κατά το κρίσιμο διάστημα (σχολικό έτος 86-87) σε άλλο σχολείο απ' αυτό που υπηρετούσε η προσφεύγουσα, δεν δύναται να αποδοθεί στην τελευταία «κατάχρηση» της σχέσης καθηγητή-μαθητή, ώστε να δημιουργήσει δυσμενή σχόλια και ως προς τον τρόπο ασκήσεως των καθηκόντων της.

Επειδή ο δημόσιος υπάλληλος, και ειδικά ο εκπαιδευτικός λειτουργός, έχει βεβαίως και αυτός το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του, κατά την άσκηση όμως του δικαιώματος αυτού υπόκειται όχι μόνο στους νόμιμους περιορισμούς που επιβάλλονται σε όλους τους πολίτες, αλλά και στους ειδικότερους που δικαιολογούνται από τη φύση του λειτουργήματος του εκπαιδευτικού και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σχέση καθηγητή-μαθητή. Στην προκείμενη περίπτωση, από την καθόλου συμπεριφορά της προσφεύγουσας και το πραγματικό περιστατικό της υπόθεσης δεν προκύπτει η από αυτήν διάπραξη πειθαρχικού αδικήματος, ιδίως εν όψει του γεγονότος ότι ο συνδεθείς με αυτήν μαθητής φοιτούσε σε άλλο σχολείο και μέχρι της καταγγελίας του διαφωνούντος με τη σχέση γονέως του μαθητή, λόγω της διακριτικότητας της προσφεύγουσας αλλά και του μαθητή, όχι μόνο σκάνδαλο δεν είχε δημιουργηθεί, αλλά και ούτε καν σχόλιο έγινε στη μικρή κοινωνία της πόλεως στην οποία υπηρετούσε η προσφεύγουσα.

Επειδή, συνεπώς, η προσφεύγουσα πρέπει να απαλλαγεί του αποδοθέντος σ' αυτήν πειθαρχικού παραπτώματος.

II. 2

Εϊτέτηγηση τον Συμβονλον κ. Β. Μποτόπονλον επί της νπόθεσης τον «επιτιμίον ακοινωνησίας», για την οποία εκδόθηκε η παρατιθέμενη πιο πάνω (2154/1988) Απόφαση τον Δ' Τμήματος τον ΣτΕ *.

* Η εισήγηση δημοσιεύεται μόνο κατά κύρια σημεία της.

Τα ζητήματα που θέτει η υπόθεση είναι πρωτότυπα και σοβαρά. Είναι φανερό ότι ανάγονται κυρίως στο παραδεκτό της αίτησης. Η γνώμη μου είναι η ακόλουθη:

Η ποινή που επέβαλε στον αιτούντα η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος είναι ο λεγόμενος μικρός ή απλός αφορισμός* που σημαίνει, κυρίως, τη στέρηση της Θείας Κοινωνίας (επιτίμιο ακοινωνησίας). Η ποινή, καθεαυτή,

είναι καθαρώς θρησκευτική. Συνδέεται με το μυστήριο της εξομολόγησης, που είναι και μυστήριο της μετανοίας, το μυστήριο δε της μετανοίας έχει δογματικό περιεχόμενο. Αυτά είναι βέβαια. Όπως βέβαιη και σταθερή είναι η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ότι οι πράξεις της Εκκλησίας, που αναφέρονται σε ζητήματα πνευματικής φύσης, δεν προσβάλλονται παραδεκτώς με αίτηση ακυρώσεως (ΣτΕ 491/40, 2336/80, 2635/80, 4120/80). Το πρόβλημα όμως στην υπόθεση που συζητείται ενώπιον μας είναι αλλού. Η Ιερά Σύνοδος επέβαλε στον αιτούντα τη μνημονευμένη θρησκευτική ποινή, όχι για παράπτωμα που έχει φύση θρησκευτική αλλά γιατί ο λαϊκός άσκησε ως πολίτης δικαίωμα που ρητώς του παρέχει το δημοκρατικό Σύνταγμα και ο νόμος της Πολιτείας και ειδικότερα το δικαίωμα του να συμμετέχει στη δημόσια ζωή, καταλαμβάνοντας τη θέση μέλους του διοικητικού συμβουλίου νομικού προσώπου δημόσιου δικαίου. Με τον τρόπο αυτό, με την επιβολή δηλαδή της θρησκευτικής ποινής, η Εκκλησία εκφράζει την ηθική αποδοκιμασία της για το γεγονός ότι ο πολίτης άσκησε ορισμένο δικαίωμα που, σαν πολίτης, είχε βάσει του Συντάγματος και του νόμου, το δικαίωμα της συμμετοχής στη δημόσια ζωή. Μια τέτοια όμως αποδοκιμασία δεν ανήκει στο πνευματικό έργο της Εκκλησίας. Το αποτέλεσμα που παράγει η προσβαλλόμενη πράξη δεν είναι πια επιτίμιο πνευματικής φύσης. Εισβάλλει στο χώρο των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων των πολιτών. Προσβάλλει κυρίως την προσωπικότητα του ατόμου ως πολίτη, η οποία προστατεύεται ειδικώς από το άρθρο 5, παρ. ι, του Συντάγματος. Το μέτρο υπερακοντίζει τον πνευματικό του χαρακτήρα. Αυτή η υπέρβαση είναι συγχρόνως και αναίρεση της πνευματικής του φύσης. Πνευματικό είναι το μέτρο όταν επιβάλλεται για θρησκευτικό παράπτωμα, για πράξη που ανάγεται αποκλειστικά στην πνευματική σχέση της Εκκλησίας με τα μέλη της και που αποδοκιμάζεται από την Εκκλησία κατ' εφαρμογή κανόνων πνευματικής φύσης, δηλαδή κανόνων που ανάγονται στην πραγμάτωση της εσωτερικής ζωής της Εκκλησίας ως μυστικού σώματος του Χριστού, σύμφωνα με τη διδασκαλία της Εκκλησίας. Όταν το μέτρο προσβάλλει δικαιώματα του πολίτη και προέρχεται από νομικό πρόσωπο δημόσιου δικαίου, όπως είναι η ίδια η Εκκλησία, αποτελεί πράξη εκτελεστή και υπόκειται στον ακυρωτικό έλεγχο. Καμιά πράξη της Εκκλησίας που παραβιάζει το Σύνταγμα της χώρας δεν μπορεί να θεωρηθεί πράξη πνευματική και ανέλεγκτη.

Δεν έχει σημασία από την πιο πάνω άποψη (δηλαδή για την εκτελεστικότητα της πράξης) ότι η εκτέλεση της κύρωσης απόκειται στη διάθεση, στο μέτρο ευλάβειας του ίδιου του τιμωρηθέντος. Σημασία έχει ότι η πράξη εκφράζει ηθική αποδοκιμασία για το γεγονός ότι ο πολίτης άσκησε δικαίωμα που του παρέχει το Σύνταγμα και ο νόμος μιας δημοκρατικής πολιτείας και ότι η συμπεριφορά του αυτή προκαλεί την επέμβαση της Εκκλησίας. Αυτή ακριβώς η επέμβαση είναι το στοιχείο που προσδίδει εκτελεστό χαρακτήρα στην προσβαλλόμενη πράξη.

Για τη θέση μου αυτή χρειάζονται ίσως και κάποιες πρόσθετες εξηγήσεις. Είπα πιο πάνω ότι το μέτρο αποτελεί προσβολή της προσωπικότητας. Βέβαια και η καθαρά θρησκευτική ποινή μπορεί να προσβάλλει την προσωπικότητα, Όταν όμως η προσβολή αυτή, δίκαιη ή άδικη, αιτία έχει την πνευματική σχέση που συνδέει την Εκκλησία με το μέλος της, το δίκαιο της πολιτείας, σύμφωνα με το σύστημα που κατά το Σύνταγμα κρατεί στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, μένει αδιάφορο. Όταν η προσβολή της προσωπικότητας γίνεται από την Εκκλησία γιατί ο πολίτης θέλησε να ασκήσει δικαιώματα ή να εκπληρώσει υποχρεώσεις που προβλέπουν οι νόμοι της πολιτείας, ούτε η πολιτεία, ούτε το δίκαιο μπορούν να μείνουν αδιάφοροι θεατές. Ο πολίτης πρέπει να τύχει δικαστικής προστασίας σύμφωνα με θεμελιώδη διάταξη του Συντάγματος (άρθρο 20, παρ.1). Εξάλλου η πράξη προσβάλλει και την κατάσταση του προσώπου ως πολίτη και συνιστά μάλιστα άσκηση ψυχικού καταναγκασμού σε βάρος του, δημιουργώντας του συνειδησιακό πρόβλημα. Η Εκκλησία δεν επιτρέπεται όμως να δημιουργεί τέτοιου είδους διλήμματα στους πολίτες στο πεδίο της άσκησης των πολιτικών ατομικών δικαιωμάτων τους και να παρεμβάλλει έτσι προσκόμματα στην εφαρμογή των νόμων μιας δημοκρατικής πολιτείας. Όπως έχει κριθεί σταθερά από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, το άρθρο 3 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο «η Εκκλησία τηρεί απαρασαλεύτως τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες», ορίζει ως πεδίο της ανέλεγκτης δράσης της Εκκλησίας μόνο το δογματικό πεδίο των ιερών κανόνων. Η συνταγματική απαγόρευση της δημιουργίας από την Εκκλησία διλημάτων που εμποδίζουν την άσκηση συνταγματικών δικαιωμάτων προκύπτει και από τα άρθρα 4 έως 25 του Συντάγματος που κατοχυρώνουν τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Ειδικότερα δε, όταν το άρθρο 13, παρ. 4? του Συντάγματος ορίζει ότι κανένας

δεν μπορεί εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους, επιβάλλει υποχρέωση της Εκκλησίας να μη δημιουργεί συνειδησιακά προβλήματα στους πολίτες, τα οποία θα έτειναν στην αποχή των πολιτών από την εκπλήρωση υποχρεώσεων που επιβάλλουν οι νόμοι ή συστοίχως στην αποχή τους από την άσκηση δικαιωμάτων που τους χορηγούν οι νόμοι. Το έννομο αποτέλεσμα που θα προκαλέσει μια ακυρωτική απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση που μας απασχολεί είναι ακριβώς η εξαφάνιση του εμποδίου που έθεσε η επέμβαση της Εκκλησίας στην εφαρμογή του νόμου καθώς και η εξάλειψη της ηθικής αποδοκιμασίας που εκφράζει η προσβαλλόμενη πράξη έναντι εκείνου που άσκησε συνταγματικώς κατοχυρωμένο δικαίωμα του.

Η ηθική αποδοκιμασία που εκφράζει η κύρωση στρέφεται κατά του πολίτη ως υποκειμένου της πράξης, η οποία αποδοκιμάζεται και η οποία συνίσταται στην ανάληψη δημόσιου αξιώματος στρέφεται όμως, η αποδοκιμασία αυτή, και κατά της πολιτείας, αφού το αιτιολογικό της προσβαλλόμενης πράξης είναι ότι τα «μέλη του διοικητικού συμβουλίου του κρατικού ΟΔΕΤΤ συμμετέχουν εις την υλοποίησιν ληστρικών και ιερόσυλων σχεδίων, δια των οποίων πραγματώνονται άνομοι και άθεσμοι στόχοι κατά της μητρός Εκκλησίας». Έτσι η Εκκλησία τιμωρώντας, με εκκλησιαστική ποινή και με την πιο πάνω αιτιολογία, πολίτες που άσκησαν δικαίωμα προβλεπόμενο από τον πολιτειακό νόμο, εκφεύγει από τον πνευματικό της χώρο, υπερβαίνει δηλαδή το μόνο χώρο μέσα στον οποίο, κατά το Σύνταγμα, μπορεί να ενεργήσει ανελέγκτως. Η εκπλήρωση όμως υποχρέωσης ή η άσκηση δικαιώματος που προβλέπεται από νόμο της πολιτείας δεν μπορούν ποτέ να αποτελέσουν βάση αποδοκιμασίας από μέρους της Εκκλησίας και συνεκδοχικά βάση επιβολής από μέρους της είτε θρησκευτικής είτε διοικητικής ποινής. Ακόμη πρέπει να σημειώσω, ότι η προσβαλλόμενη πράξη, αποδοκιμάζοντας τη συγκεκριμένη συμπεριφορά του αιτούντος και επιβάλλοντας σ' αυτόν κύρωση έχει το νόημα ότι η Εκκλησία δεν επιτρέπει στους πολίτες να τηρήσουν το νόμο (αρθρ. 8 ν. 1700/87) μιας δημοκρατικής πολιτείας.

Για όλους τους πιο πάνω λόγους η προσβαλλόμενη πράξη, δηλαδή το νόημα της, δεν είναι απλή κύρωση πνευματικού περιεχομένου. Τα αποτελέσματα που προκαλεί στην έννομη τάξη, στη συνταγματική, μάλιστα,

τάξη, είναι η από μέρους της Εκκλησίας οικειοποίηση εξουσίας που δεν της ανήκει· η επέμβαση της στην εφαρμογή του νόμου, επέμβαση που γίνεται με πράξη του οργάνου που διοικεί την Εκκλησία όχι μόνο ως πνευματικό οργανισμό αλλά και ως νομικά πρόσωπο δημόσιου δικαίου και τέλος η από μέρους της Εκκλησίας ηθική αποδοκιμασία του πολίτη γιατί άσκησε συνταγματικό του δικαίωμα. Η προσβαλλόμενη πράξη υπόκειται στον ακυρωτικό έλεγχο ως πράξη εκτελεστή και πρέπει να ακυρωθεί ως μη νόμιμη. Το αντικείμενο αυτής της δίκης δεν επηρεάζεται από τη νεώτερη πράξη της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, η οποία «αίρει» το επιτίμιο. Η έννοια αυτής της πράξης είναι ότι η Ιερά Σύνοδος δεν ανακαλεί το επιτίμιο αλλά, ενόψει των εορτών του Πάσχα, «αίρει» αυτό για το μέλλον «σε μίμηση της συγγνώμης και ανεξικακίας του Χριστού προς τους σταυρωτές του», όπως λέγει και το τηλεγράφημα της Συνόδου προς τους μητροπολίτες. Έτσι ο αιτών παραμένει, κατά την Εκκλησία, ένοχος του παραπτώματος για το οποίο τιμωρήθηκε, άξιος της αποδοκιμασίας της Εκκλησίας· απλώς απολαμβάνει για το μέλλον τη συγγνώμη, δηλαδή την επιείκεια της Εκκλησίας. Έχει λοιπόν ηθικό συμφέρον για τη συνέχιση της δίκης, η οποία δεν καταργείται (αρθρ. 32 παρ. 2 νομοθ. διατάγματος 170/1973 «περί του Συμβουλίου της Επικρατείας», όπως η διάταξη αυτή αντικαταστάθηκε από την παρ. 1 αρθρ. 3 ν. 1470/84, ΦΕΚ112).

**3 ΣτΕ
1972/1993**

Εισηγήτρια: Σ. Χρυσικοπούλου.

Σύντογμα (άρθρο 29 και άρθρο 5 παρ. 1)" απόρριψη του λόγου ακύρωσης, ότι η προσβαλλόμενη απόφαση αφαίρεσης της άδειας λειτουργίας καταστήματος-μπαρ, στο οποίο συγκεντρώνονταν εκδιδόμενοι ομοφυλόφιλοι (τραβεστί) για να συζητήσουν θέματα σχετικά με το πολιτικό τους κόμμα (Π.Α.Κ.Λ) συνίπά παράβαση του άρθρου 29 του Συντ. (που κατοχυρώνει το θεσμό των πολιτικών κομμάτων), με την κρίση ότι η διαπίστωση των ως άνω συγκεντρώσεων δεν (Μποτέλεσε αιτιολογικό έρεισμα της προσβαλλόμενης απόφασης· η διοικητική κύρωση της αφαίρεσης της άδειας λειτουργίας καταστήματος, συμψηφιστά με τις διατάξεις του άρθρου 2 παρ. 2 του π.δ/τος 180/1979? υπαγορευόμενη από λόγους δημοσίου συμφέροντος, δεν θίγει την πρϋστατευτόβλεψη από το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος οικονομική και επαγγελματική ελευθερία.

2. Επειδή με την αίτηση αυτή ζητείται η ακύρωση της 1011/28 /59*ΥΛ3·9·1988 αποφάσεως του Υπουργού Δημόσιας Τάξης, με την οποία

αφαιρέθηκε οριστικά η άδεια λειτουργίας καταστήματος (Μπαρ) επί της οδού Δ, ... στην Καλλιθέα, που είχε χορηγηθεί στον αιτούντα με την 1131 Φ. 1412 Α/5.6.1981 πράξη του Διευθυντή της ΣΤ Αστυνομικής Υποδιεύθυνσεως Αθηνών.

3· Επειδή στο άρθρο 2 παρ. 2 του π.δ/τος 18θ/ί979 «περί των όρων λειτουργίας καταστημάτων πωλήσεως οινοπνευματωδών ποτών και κέντρων διασκεδάσεως» (φ. 46 Α'), όπως ίσχυε κατά το χρόνο εκδόσεως της προσβαλλομένης πράξεως, ορίζεται ότι: «Η χορηγούσα την άδειαν Αρχή δύναται να αφαιρή προσωρινώς και δια χρονικόν διάστημα από δέκα (ίο) έως εξήκοντα (60) ημέρας την άδειαν λειτουργίας των εν άρθρω ι παραγρ. ι κέντρων διασκέδασης και καταστημάτων μετά δευτέραν τελεσίδικον καταδίκην διά παράβασιν των διατάξεων του άρθρου 4 του παρόντος ή των τοιούτων περί κοινής ησυχίας ή του Υγειονομικού Κανονισμού, ως και εάν εντός των καταστημάτων τούτων λαμβάνουν χωράν σοβαραί αταξίαι ή τούτο είναι εντευκτήριον κακοποιών, ή αποτελεί οπωσδήποτε κίνδυνον δια την δημοσίαν τάξιν, τα ήθη ή την ασφάλειαν των πολιτών. Εάν εξακολουθούν υφιστάμενοι οι λόγοι, οι οποίοι επέβαλον την προσωρινήν αφαίρεσιν της αδείας, δύναται αύτη να αφαιρεθή οριστικώς δι' αποφάσεως του Υπουργού Δημοσίας Τάξεως, κατόπιν προτάσεως του Αρχηγού Χωροφυλακής ή Αστυνομίας Πόλεων, κατά λόγον αρμοδιότητος».

4· Επειδή στην προκείμενη περίπτωση, με την 1011/28/10[^]/2,6.1987 απόφαση του Διοικητή του ΙΑ' Αστυνομικού Τμήματος Αθηνών -επικυρωθείσα, κατόπιν απορρίψεως της από 9.6.1987 αιτήσεως (προσφυγής) του αιτούντος, με την 1020/1616/1-[^]/25.6.1987 πράξη του Υποδιευθυντή της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσεως Αττικής - αφαιρέθηκε προσωρινά, για χρονικό διάστημα εξήντα ημερών η 1131 Φ. 1412 Α/5.6.1981 άδεια λειτουργίας του καταστήματος «Μπαρ» του αιτούντος επί της οδού Δ., διότι κατέστησε αυτό εντευκτήριο εκδιδομένων ομοφυλοφίλων (τραβεστί) και άσυλο («άντρο») διωκομένων ατόμων, με αποτέλεσμα η λειτουργία του να αποτελεί κίνδυνο για τη δημόσια τάξη, τα ήθη και την ασφάλεια των πολιτών (περιοίκου), όπως προέκυπτε από τις γενόμενες εγγραφές στο βιβλίο συμπάντων του προαναφερομένου Αστυνομικού Τμήματος κατά τις ημερομηνίες 20.5.1987, 21.5.1987, 22.5.1987, 23.5.1987 και 25.5.1987 και από το 12643/3/8.5.1987 έγγραφο του Δήμου Καλλιθέας απευθυνόμενο προς το Διοικητή του Τμήματος αυτού, των οποίων γίνεται επίκληση στο προοίμιο της

αποφάσεως αυτής. Ακολούθησε το 2ϊ75θ/4/21·7·1987 νεότερο έγγραφο του Δήμου Καλλιθέας απευθυνόμενο προς το Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, με το οποίο ζητείται να απαγγελθεί η οριστική αφαίρεση της άδειας λειτουργίας και στο οποίο αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι το ανωτέρω κατάστημα είναι «γκέτο τραβεστί» και ότι «εκατοντάδες κάτοικοι της περιοχής έχουν χάσει την ησυχία τους». Κατόπιν αυτού διαπιστώθηκε, μετά από ελέγχους που διενήργησαν στο κατάστημα του αιτούντος τα αρμοδία αστυνομικά όργανα κατά τον μετά την προσωρινή αφαίρεση της άδειας χρόνο (Βλ. τις γενόμενες εγγραφές στο βιβλίο συμβάντων του ΙΑ^Τ Αστυνομικού Τμήματος Αθηνών κατά τις ημερομηνίες 24/25.9-1987? 3Ο-9Λ-1Ο.1987 και 6/7.6.1988 και την από 14.1.1988 αναφορά του Υπαστυνόμου Α¹ Γ.Π. προς το εν λόγω Αστυνομικό Τμήμα), ότι εξακολουθούσαν να υφίστανται οι λόγοι, οι οποίοι επέβαλαν την προσωρινή αφαίρεση της άδειας λειτουργίας, ενώ, εξάλλου, ο αιτών δεν συμμορφώθηκε προς τις επανειλημμένες προφορικές και άλλες συστάσεις και υποδείξεις της οικείας αστυνομικής αρχής, για να αρθούν οι λόγοι αυτοί. Ενόψει αυτών των στοιχείων και μετά από συνεκτίμηση και του γεγονότος της οριστικής αφαιρέσεως της αδειας λειτουργίας άλλου ομοίου καταστήματος του αυτού αιτούντος για παρόμοιους λόγους, με την 32873 Φ- 5¹2.22/ϊ3θ/ϊ7-ϊ·ϊ98ι απόφαση του Υπουργού Δημοσίας Τάξης, με την προσβαλλόμενη απόφαση αφαιρέθηκε οριστικά η άδεια λειτουργίας του ανωτέρω καταστήματος του αιτούντος, κατ' εφαρμογή των προαναφερομένων διατάξεων του άρθρου 2 παρ. 2 του π.δ/τος 18ο/ϊ979· Με τα δεδομένα αυτά η προσβαλλόμενη απόφαση είναι νομίμως και επαρκώς αιτιολογημένη, οι δε λόγοι ακυρώσεως, με τους οποίους προβάλλονται τα αντίθετα, είναι απορριπτέοι ως αβάσιμοι.

5· Επειδή προβάλλεται πλάνη της Διοικήσεως περί τα πράγματα, διότι από κανένα στοιχείο του φακέλου δεν προκύπτει ότι το επίμαχο κατάστημα είναι «άντρο διωκομένων ατόμων» και ότι αποκλειστική πελατεία του είναι εκδιδόμενοι ομοφυλόφιλοι (τραβεστί), ενώ κατά τη διενέργεια τριών ελέγχων στο κατάστημα αυτό από αστυνομικούς υπαλλήλους του ΙΑ¹ Αστυνομικού Τμήματος Αθηνών διαπιστώθηκε ότι παρευρίσκετο μόνο ένα εκδιδόμενο ομοφυλόφιλο άτομο. Ο λόγος όμως αυτός είναι απορριπτέος, διότι, πέραν του ότι προβάλλεται αναποδείκτως, αφού από τα στοιχεία του φακέλου προκύπτει, αντιθέτως, ότι το κατάστημα του αιτούντος είναι τόπος συναντήσεως κυρίως

εκδιδόμενων ομοφυλοφίλων (τραβεστί), μέσα στους οποίους βρίσκονται συνήθως, κατά κοινή πείρα, και διωκόμενα άτομα, πάντως, μόνη η ιδιότητα καθεαυτή των ατόμων αυτών (τραβεστί) δεν ασκεί κατά νόμο επιρροή στην παρούσα υπόθεση από την εξεταζόμενη άποψη, αλλά οι περαιτέρω διαπιστώσεις, ότι συνεχίζεται να προκαλούνται προβλήματα στους περιοίκους από τις φωνασκίες και την εν γένει προκλητική συμπεριφορά των θαμώνων του καταστήματος, που φέρουν την ιδιότητα αυτή.

6. Επειδή δεν συνιστούν αιτιολογικό έρεισμα της προσβαλλομένης αποφάσεως για την αφαίρεση της άδειας λειτουργίας του καταστήματος του αιτούντος ούτε η διαπίστωση συγκεντρώσεως σ' αυτό εκδιδόμενων ομοφυλοφίλου (τραβεστί) για να συζητήσουν θέματα σχετικά με το πολιτικό κόμμα τους Π.Α.Κ.Ι., ούτε το μνημονευόμενο στο 21750/4/21.7.1987 έγγραφο του Δήμου Καλλιθέας γεγονός, ότι το επίμαχο κατάστημα βρίσκεται πλησίον σχολικού συγκροτήματος. Συνεπώς, οι ερειδόμενοι επί της αντίθετης εκδοχής λόγοι ακυρώσεως περί παραβάσεως του άρθρου 29 του Συντάγματος, που κατοχυρώνει το θεσμό των πολιτικών κομμάτων, και περί αναιτιολόγητου της προσβαλλομένης αποφάσεως, διότι δεν εξειδικεύεται η απόσταση του καταστήματος από το σχολικό συγκρότημα, είναι απορριπτέοι ως αβάσιμοι.

7. Επειδή η οριστική αφαίρεση της άδειας λειτουργίας του ανωτέρω καταστήματος του αιτούντος έλαβε χώρα με την προσβαλλόμενη απόφαση την 13-9-1988, ήτοι μετά τη λήξη του χρόνου των εξήντα ημερών της προσωρινής αφαιρέσεως της άδειας (από 4-6.1987 έως 3-8.1987), το δε, επικαλούμενο στο προοίμιο της προσβαλλομένης αποφάσεως, 21750/4/21.7.1987 έγγραφο του Δήμου Καλλιθέας δεν ελήφθη υπόψη καθεαυτό για την οριστική αφαίρεση της άδειας λειτουργίας, αλλά ως αποτελούν έγγραφο διάβημα της δημοτικής αρχής, προκειμένου η αρμόδια αστυνομική αρχή να επιληφθεί του ελέγχου των συνθηκών λειτουργίας του καταστήματος και των οχλήσεων από τη λειτουργία αυτού στους περιοίκους. Επομένως, ο λόγος ακυρώσεως, με τον οποίο προβάλλεται ότι η προσβαλλόμενη απόφαση περιέχει αντιφατικές αιτιολογίες, καθόσον κατά την ημερομηνία εκδόσεως του ανωτέρω εγγράφου του Δήμου Καλλιθέας διαρκούσε ο χρόνος της διοικητικής ποινής της προσωρινής αφαιρέσεως της άδειας λειτουργίας, είναι απορριπτέος ως αβάσιμος.

8. Επειδή, ειδικότερα, ο γυρισμός του αιτούντος, ότι δεν μπορεί να απαγορεύσει σε οποιονδήποτε τρίτο την είσοδο και την παραμονή στο κατάστημα του, χωρίς να υποπέσει σε αξιόποινες πράξεις και μάλιστα στην παράβαση του άρθρου 361 παρ. ι του Ποινικού Κώδικα, είναι απορριπτέος, διότι στηρίζεται στην εσφαλμένη προϋπόθεση, ότι του είχε επιβληθεί τέτοια υποχρέωση απαγορεύσεως.

9· Επειδή, τέλος, η αφαίρεση της άδειας λειτουργίας κέντρου διασκεδάσεως ή καταστήματος που προβλέπεται στην προαναφερόμενη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 2 του π.δ/τος 180/1979 αποτελεί διοικητική κύρωση, υπαγορευόμενη από λόγους δημοσίου συμφέροντος (πρβλ ΣτΕ 1044/1985) και ως εκ τούτου δεν θίγει την προστατευόμενη από το άρθρο 5 παρ. ι του Συντάγματος οικονομική και επαγγελματική ελευθερία (πρβλ ΣτΕ 1396//1976, 486/1974). Εξάλλου, δεν επιβάλλεται ούτε από το ίδιο το Σύνταγμα ούτε από το π.δ/μα 180/1979 ή άλλη νομοθετική διάταξη η υποχρέωση της Διοικήσεως να προβαίνει πριν από την οριστική αφαίρεση της άδειας λειτουργίας κέντρου διασκεδάσεως ή καταστήματος στο ηπιότερο μέτρο της απαγορεύσεως της εισόδου ατόμων. Επομένως, ο λόγος ακυρώσεως που προβάλλει το αντίθετο, ότι δηλαδή συντρέχει προσβολή του πυρήνα της οικονομικής και επαγγελματικής ελευθερίας του αιτούντος, στο μέτρο που η Διοίκηση, προ της εκδόσεως της προσβαλλομένης πράξεως, οριστικής αφαιρέσεως της άδειας λειτουργίας του καταστήματος του, δεν απέτρεψε η ίδια την προσέλευση σ' αυτό των εν λόγω ατόμων, πρέπει να απορριφθεί ως αβάσιμος.

ίο. Επειδή, κατά συνέπεια, η κρινόμενη αίτηση πρέπει να απορριφθεί.

1*3

ΣτΕ 3046/1992 (ολ.)

Εισηγητής: Μ. Βροντάκης.

Οικονομική ελευθερία' αντίκειται στις διατάξεις τον άρθρον 5 τον άρθρον Ιθ6 § 2 Συντ. (πον προστατεύουν την οικονομική ελευθερία) η διάταξη τον άρθρον 34 § 4 τον ν. 1759/19889 /*ξ την οποία επαναφέρθηκε σε ισχύ (δια παραπομπής στο άρθρο 51 τον ν. 1416/1984) ο ν. 207/1975 *«* τέθηκε νέα προθεσμία για την κίνηση της διαδικασίας αναθεώρησης ή λύσης συμβάσεων μεταξύ Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης και τρίτων, πον συνήφθησαν κατά την περίοδο 21.4*1967 μέχρι 23.7.1974> διότι το εξαιρετικό αυτό μέτρο επιβλήθηκε μετά πάροδο νπερβαλλόντως μακρού χρόνον και, πάντως, μετά την πάροδο τον ενλόγον και συνταγματικώς επιτρεπού χρόνον' η προκείμενη διάταξη αντίκειται

**και στην αρχή της ισότητας, ως αφσρώσα εξαιρετικώς σρισμένα
.δ.δ. (μεισψ.).**

Επειδή με την αίτηση, αυτή ζητείται παραδεκτώς η ακύρωση, της αποφάσεως 1036/1988 της Επιτροπής Τιμών και Εισοδημάτων (ΦΕΚ. 267 Α' και αναδημ. εις ΦΕΚ 278 Α') «περί λύσεως της μισθωτήριας σύμβασης μεταξύ του Ταμείου Ασφαλίσεως προσωπικού Ο.Τ.Ε. και της Εταιρίας Ε.ΞΕ.Τ. ΑΕ», η οποία, συναφθείσα την [^].ηΑ[^]η[^], αφορά το ξενοδοχείο «Μ.Π.» στη Θεσσαλονίκη.

Επειδή επί της κρινομένης αιτήσεως εξεδόθη η απόφαση 2674/1990 του Δ' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, δια της οποίας παρεπέμφθη προς επίλυση στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου τούτου το εκτιθέμενο σ' αυτήν μείζονος σπουδαιότητας ζήτημα.

Επειδή στη δίκη παρεμβαίνει παραδεκτώς, προς διατήρηση της ισχύος της προσβαλλομένης πράξεως, το Ταμείο Ασφαλίσεως Προσωπικού ΟΤΕ (ΤΑΠ-ΟΤΕ). Επίσης δι' ετέρου δικογράφου παρεμβαίνουν, παραδεκτώς, ζητούντες, όπως άλλωστε και το Ταμείο Ασφαλίσεως Προσωπικού ΟΤΕ (ΤΑΠ-ΟΤΕ), τη διατήρηση της ισχύος της προσβαλλομένης πράξεως, η Ομοσπονδία Εργαζομένων ΟΤΕ (ΟΜΕ-ΟΤΕ) , η Ομοσπονδία Υπαλλήλων ΕΛ.ΤΑ., η Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών (Π.Ο.Σ.) και ο Πανελλήνιος Σύλλογος Συνταξιούχων ΤΑΠ-ΟΤΕ, που προβάλλουν την ανάγκη διασφαλίσεως των συμφερόντων του Ταμείου Ασφαλίσεως Προσωπικού Ο.Τ.Ε. του οποίου ασφαλισμένοι και συνταξιούχοι τυγχάνουν μέλη των, καθώς και οι Π.Τ., Α.Τ., Μ.Τ., Χ.Γ., Σ.Κ. και Σ.Ρ., ασφαλισμένοι του ως άνω Ταμείου, και οι Π.Δ., Γ.Χ., Π.Τ., Δ.Α. και Χ.Χ., συνταξιούχοι του Ταμείου τούτου. Η παρέμβαση αυτή ασκείται παραδεκτώς παρά των ανωτέρω, οι οποίοι έχουν προς τούτο έννομο συμφέρον, επικαλούμενοι ότι εκ της εκβάσεως της παρούσης δίκης, που αφορά σε εξαιρετικής σημασίας περιουσιακό στοιχείο του μνησθέντος Ταμείου, εκ της εκμεταλλεύσεως του οποίου δύναται τούτο ν' αντλεί ιδιαιτέρως σημαντικούς χρηματικούς πόρους προς εκπλήρωση των σκοπών του, μπορεί να επηρεασθεί ουσιωδώς η εύρυθμη λειτουργία τούτου, για την οποία οι ανωτέρω έχουν εύλογο ενδιαφέρον. Αν και κατά τη γνώμη οκτώ μελών του δικαστηρίου με αποφασιστική ψήφο, το έννομο συμφέρον που επικαλούνται, κατά τα άνω, οι παρεμβαίνοντες με το κοινό δικόγραφο, δεν είναι άμεσο και δεν τους

νομιμοποιεί προς άσκηση της εξεταζόμενης παρεμβάσεως, η οποία, κατά συνέπεια, πρέπει ν' απορριφθεί ως απαράδεκτη.

Επειδή ο ν. 207/1975 (ΦΕΚ 240 Α') επέτρεψε στη Διοίκηση να προβεί στην αναθεώρηση ή τη λύση συμβάσεων που είχαν συναφθεί μεταξύ Δημοσίου ή νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων και τρίτων κατά το χρονικό διάστημα από 21.4.1967 μέχρι 23.7.1974> εφόσον οι συμβάσεις αυτές αντίκεινται στο Σύνταγμα ή στους νόμους, ή περιέχουν χαριστικές διατάξεις, ή είναι αντίθετες προς τα χρηστά ήθη ή γενικότερα είναι οπωσδήποτε επιβλαβείς στα συμφέροντα του Δημοσίου ή του καταναλωτικού κοινού ή της εθνικής οικονομίας (άρθρα 2 και 5). Προς τούτο εθέσπισε διοικητική διαδικασία αναθεωρήσεως ή λύσεως των συμβάσεων αυτών, κατά την οποία, εντός τρίμηνης αποκλειστικής προθεσμίας από την έναρξη της ισχύος του νόμου αυτού, ο Υπουργός Συντονισμού ή -αν πρόκειται για σύμβαση νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου- ο εποπτεύων το νομικό πρόσωπο Υπουργός, προτείνει, κατόπιν αποφάσεως της Οικονομικής Επιτροπής εξ Υπουργών (ήδη Επιτροπής Τιμών και Εισοδημάτων), την αναθεώρηση ή λύση της συμβάσεως και καλεί με έγγραφο του τον ενδιαφερόμενο, δηλαδή τον αντισυμβαλλόμενο, σε συζήτηση επί των αναθεωρητέων όρων της συμβάσεως, οι οποίοι πρέπει να περιλαμβάνονται στο έγγραφο αυτό περιληπτικώς ή αριθμητικώς (άρθρο 1 παρ. 3? 4). Εάν ο ενδιαφερόμενος δηλώσει ότι δεν αποδέχεται την αναθεώρηση, ή εάν δεν προσέλθει στις διαπραγματεύσεις, ή εάν αυτές δεν ευοδωθούν, η Επιτροπή Τιμών και Εισοδημάτων, σταθμίζουσα και τις διατυπωθείσες τυχόν από τον ενδιαφερόμενο απόψεις, προβαίνει στην αναθεώρηση ή λύση της συμβάσεως, με απόφαση που εκδίδεται εντός τριών μηνών από την αποτυχία των διαπραγματεύσεων και δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως εντός μηνός από την πάροδο της τρίμηνης αυτής προθεσμίας (άρθρο 1 παρ. 7, 8, 9). Μεταγενεστέρως, ο ν. 1416/1984 (ΦΕΚ 18 Α') όρισε, στο άρθρο 51, τα εξής: «1. Συμβάσεις μεταξύ των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και οποιουδήποτε τρίτου, φυσικού ή νομικού προσώπου, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο και τον τύπο τους, που έχουν συναφθεί από 21 Απριλίου 1967 μέχρι 23 Ιουλίου 1974? μπορεί να αναθεωρηθούν ή να λυθούν, σύμφωνα με τη διαδικασία, και τους όρους των διατάξεων του ν. 207/1975? εφόσον δεν είχε προταθεί η αναθεώρηση ή η λύση τους ή προτείνονται νέα στοιχεία. Οι

προθεσμίες του τελευταίου αυτού νόμου αρχίζουν έξι μήνες μετά από τη δημοσίευση του παρόντος. . . 3· Η αληθής έννοια των διατάξεων των άρθρων 1, 2 και 5 του ίδιου νόμου περί των προϋποθέσεων ανάκλησης, αναθεώρησης ή λύσης των πράξεων και συμβάσεων, είναι ότι το στοιχείο του επιβλαβούς των συμφερόντων του δημοσίου, νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και των δημοσίων επιχειρήσεων ή του καταναλωτικού κοινού ή της εθνικής οικονομίας ανάγεται τόσο στο χρόνο έκδοσης ή σύναψης όσο και στο χρόνο εκτέλεσης αυτών». Ακολούθως δε, το άρθρο 34 παρ. 4 ^{τον ν. 1759Α988} (ΦΕΚ 50 Α') όρισε ότι: «Οι διατάξεις του άρθρου 51 του ν. 1416/1984 (ΦΕΚ 18) έχουν εφαρμογή και επί των συμβάσεων μεταξύ οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης αρμοδιότητας Υπουργείου Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και οποιουδήποτε τρίτου φυσικού ή νομικού προσώπου, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο και τον τύπο τους, που έχουν συναφθεί από 21 Απριλίου 1967 μέχρι 23 Ιουλίου 1974 και εξακολουθούν να ισχύουν. Οι προθεσμίες του ν. 207/1975 (ΦΕΚ 240) αρχίζουν δύο (2) μήνες μετά τη δημοσίευση του παρόντος. Αρμόδιος για την υποβολή της σχετικής κατά το άρθρο 1 του ν. 207/1975 πρότασης είναι ο Υπουργός Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων μετά γνώμη του Δ.Σ. του οικείου ασφαλιστικού οργανισμού...».

Επειδή ο νομοθέτης, αμφιβάλλοντας ευλόγως, ενόψει των ανωμάτων συνθηκών που επικρατούσαν στη δημόσια διοίκηση κατά την περίοδο της δικτατορίας, τόσο για τη νομιμότητα ορισμένης κατηγορίας διοικητικών πράξεων που είχαν εκδοθεί και συμβάσεων που είχαν καταρτισθεί κατά την περίοδο αυτή μεταξύ του δημοσίου ή νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων και τρίτων όσο και για το αν οι διοικητικές πράξεις και συμβάσεις αυτές είχαν εκδοθεί ή συναφθεί με κριτήρια και όρους ανταποκρινόμενους στο δημόσιο συμφέρον ή αντιθέτως προς βλάβην αυτού για την εξυπηρέτηση χαριστικώς ιδιωτικών συμφερόντων και επιθυμώντας να επεκτείνει και στις πράξεις και συμβάσεις αυτές το προβλεπόμενο από το άρθρο 107 παρ. 2 του Συντάγματος μέτρο της αναθεώρησης πράξεων και συμβάσεων που αφορούν επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού βάσει του ν. 2687/1953* επέτρεψε με τις παρατεθείσες διατάξεις του ν. 207/1975 στη Διοίκηση να προβεί, μέσα σε αποκλειστική προθεσμία, στη λήψη μέτρων και ειδικότερα στην αναθεώρηση ή ανάκληση των διοικητικών αυτών πράξεων,

καθώς και στην αναθεώρηση ή λύση των συμβάσεων αυτών δια της διοικητικής οδού, προς αποκατάσταση της νομιμότητας και προς επανόρθωση της βλάβης που έχει τυχόν προξενηθεί στην εθνική οικονομία και στο δημόσιο συμφέρον γενικώς. Ακολούθως ο νομοθέτης, εκτιμώντας ότι, ειδικώς ως προς τις συμβάσεις αυτές που είχαν συναφθεί μεταξύ των οργανισμών τοπικής αυτοδιοικήσεως και τρίτων, το έργο αυτό της Διοικήσεως δεν ολοκληρώθηκε εμπροθέσμως λόγω των ειδικών συνθηκών οργανώσεως και λειτουργίας των οργανισμών αυτών, επανέφερε με τις ανωτέρω διατάξεις του ν. 1416/1984 σε ισχύ τον ν. 207/1975 και έθεσε νέα προθεσμία για την κίνηση της διαδικασίας αναθεωρήσεως των συμβάσεων αυτών. Εν συνεχεία δε ο νομοθέτης, κρίνοντας ομοίως ότι και ως προς τις συμβάσεις αυτές, που είχαν συναφθεί μεταξύ των Οργανισμών Κοινωνικής Ασφαλίσεως αρμοδιότητος Υπουργείου Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και τρίτων, δεν κατέστη επίσης δυνατόν να ολοκληρωθεί εμπροθέσμως το έργο της Διοικήσεως, επανέφερε και πάλι, με τη διάταξη του άρθρου 34 παρ. 4 του ν. 1759/1988 - δια παραπομπής αυτής στο άρθρο 51 του ν. 1416/1984 - σε ισχύ τον ν. 207/1974 και έθεσε νέα προθεσμία για την κίνηση της διαδικασίας αναθεωρήσεως των συμβάσεων αυτών. Αλλ' ο νομοθέτης, επεκτείνοντας με το νόμο 207/1975 > δια τους προεκτεθέντας λόγους, το προβλεπόμενο υπό του άρθρου 107 παρ. 2 του Συντάγματος μέτρο της αναθεωρήσεως πράξεων και συμβάσεων, και επί των συμβάσεων στις οποίες ο νόμος αυτός αναφέρεται, απέβλεψε στην ταχεία εκκαθάριση της εκκρεμότητος περί της τύχης αυτών, θεσπίσας βραχεία αποκλειστική προθεσμία για την κίνηση της προβλεφθείσης, ταχείας επίσης, διαδικασίας, ενόψει της εκ του Συντάγματος (άρθρα 5 και 100 παρ. 2 του Συντάγματος) προστασίας της οικονομικής ελευθερίας, η οποία επιβάλλει, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο νομοθέτης επιτρεπτός, ως εκ της συνδρομής εκτάκτων και όλως ιδιαιτέρων συνθηκών, παρέχει στη Διοίκηση τη δυνατότητα επεμβάσεως σε συνεστημένες έννομες σχέσεις, να πραγματοποιεί την επέμβαση αυτή και να την ολοκληρώνει εντός ευλόγου χρόνου, ώστε να είναι προβλεπτή η εξέλιξη των εννόμων σχέσεων τούτων για λόγους ασφαλείας των συναλλαγών. Και επανήλθε μεν μεταγενέστερος επί του θέματος ο νομοθέτης, επιτρέπας δια του άρθρου 51 του νόμου 1416/1984 τη λήψη του ιδίου μέτρου για τις διοικητικές συμβάσεις της δικτατορικής περιόδου, οι οποίες είχαν συναφθεί μεταξύ οργανισμών τοπικής αυτοδιοικήσεως και οιοδήποτε τρίτου, φυσικού ή νομικού προσώπου, η

νεότερη δε αυτή ρύθμιση εκρίθη από το Δικαστήριο τούτο συνταγματικώς ανεκτή, ενόψει των ειδικών συνθηκών οργανώσεως και λειτουργίας των εν λόγω οργανισμών, οι οποίες δεν κατέστησαν δυνατή την ολοκλήρωση εμπροθέσμως του κατά τον ν. 207/1975 έργου της αναθεωρήσεως ή λύσεως των οικείων συμβάσεων (ΣτΕ 3152/87). Η επακολουθήσασα όμως, δια του άρθρου 34 τ'παρ.4 του ν. 1759/1988 εκ νέου πρόβλεψη λήψεως του ανωτέρω εξαιρετικού μέτρου μετά πάροδο υπερβαλλόντως μακρού χρόνου από της λήξεως της δικτατορικής περιόδου, εντός της οποίας είχαν συναφθεί οι περί των πρόκειται συμβάσεις και εκδοθεί οι σχετικές διοικητικές πράξεις, αντίκειται πλέον στο Σύνταγμα, και ειδικότερα στις προαναφερθείσες διατάξεις που προστατεύουν την οικονομική ελευθερία, κατά την έννοια των οποίων επιβάλλεται, όπως εξετάθη, η επέμβαση της Διοικήσεως σε συνεστημένες έννομες σχέσεις, εκεί όπου είναι συνταγματικώς ανεκτή, λόγω εκτάκτων και όλως ιδιαίτερων συνθηκών, να πραγματοποιείται εντός συντόμου και πάντως ευλόγου, από της συνάψεως των σχέσεων αυτών, χρόνου. Είναι συνταγματικώς ανεπίτρεπτη η μετά πάροδο του ευλόγου αυτού χρόνου νεότερη νομοθετική παρέμβαση, με την οποία παρατείνεται ή αναβιώνει η δυνατότητα λήψεως παρά της Διοικήσεως του εν λόγω εξαιρετικού μέτρου. Αντίκειται δε και στην αρχή της ισότητας, διότι δεν συνέτρεχαν αποχρώντες λόγοι, δυνάμενοι πάντως να δικαιολογήσουν την επαναφορά του μέτρου τούτου μόνο προκειμένου περί των συμβάσεων ορισμένης κατηγορίας νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου μετά τρίτων. Αν και, κατά τη γνώμη επτά μελών του Δικαστηρίου με αποφασιστική ψήφο, σκοπούμενης της εξαιρετικής σπουδαιότητας και σημασίας του εκπληρουμένου, υπό των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου της ρηθείσης κατηγορίας, έργου της κοινωνικής ασφαλίσεως, για την επιτέλεση του οποίου υφίσταται σχετική επιταγή, διατυπωμένη στο άρθρο 22 παρ.4 του Συντάγματος, και λαμβανομένων υπόψη, των ειδικών συνθηκών οργανώσεως και λειτουργίας των ρηθέντων οργανισμών, η προπαρατεθείσα ρύθμιση του άρθρου 34 παρ. 4 του ν. 1759/1988, ενόψει του χρόνου κατά τον οποίο ενεργείται, δεν επάγεται προσβολή της συνταγματικώς προστατευόμενης οικονομικής ελευθερίας, ούτε ενέχει ανεπίτρεπτη παραβίαση της αρχής της ισότητας.

Επειδή, ετηλυθέντος του παραπεμφθέντος ζητήματος, η Ολομέλεια πρέπει, διακρατούσα την υπόθεση, να προβεί στην εκδίκαση αυτής, συμφώνως προς το άρθρο 14 παρ. 3 του π.δ. 18/1989 (ΦΕΚ 8 Ατ).

Επειδή, κριθείσης, κατά τα προεκτεθέντα, αντισυνταγματικής της διατάξεως του άρθρου 34 παρ. 4 του Ν. 1759/1988, η διάταξη αυτή είναι ανίσχυρη και η, κατ' εφαρμογήν αυτής εκδοθείσα, προσβαλλόμενη απόφαση της Επιτροπής Τιμών και Εισοδημάτων πρέπει να ακυρωθεί, κατά τον βασίμως προβαλλόμενο λόγο ακυρώσεως, παρελκούσης ως αλυσιτελούς της ερεύνης των λοιπών λόγων ακυρώσεως.

Επειδή, συνεπώς, πρέπει να γίνει δεκτή η κρινόμενη αίτηση και ν' απορριφθούν οι ασκηθείσες παρεμβάσεις.

II.

ΣτΕ 3041/1992 Εισηγητής: II. Παραράς.

Αιτητή ακύρωσης· για να συντρέξει η τεκμαιρόμενη άρνηση της Διοικήτις σύμφωνα, με τη διάταξη του άρθρου 45 § 4 του π.δ/τος 18/1989) πρέπει η υποβαλλομένη στη Διοίκηση αίτηση να φέρει όλα τα τυπικά στοιχεία, τα οποία απαιτεί η διάταξη που επιβάλλει στη Διοίκηση την έκδοση της πράξης- οννεπώς, σε περίπτωση μη προσκομιδής ορισμένων δικαιολογητικών, απαιτουμένων (κατά νόμο) για την έκδοση της πράξης, η παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας συντελείται με την πάροδο τριμήνου από της υποβολής ατή Διοίκησί] των συμπληρωματικών αυτών στοιχείων. Επαγγελματική ελευθερία (άρθρο 5§ι Συντ.)· δέσμια η αρμοδιότητα της Διοίκησης, όταν αφορά την έκδοση άδειας άσκησης ελευθέρου επαγγέλματος.

Επειδή, με την υπό κρίση αίτηση, ζητείται η ακύρωση της σιωπηρής αρνήσεως του Νομάρχου Αθηνών να ικανοποιήσει αίτηση κατατεθείσα στη Νομαρχία Αθηνών την 9-ῖ199ῖ? με την οποία ο και νυν αιτών, ιατρός- ακτινολόγος, είχε ζητήσει την χορήγηση αδειάς λειτουργίας ακτινολογικού εργαστηρίου σε διαμέρισμα του ίου ορόφου της επί της οδού Βασ. Σοφίας αριθ ___ κειμένης πολυκατοικίας.

Επειδή εις την δίκην παρεμβαίνουν, με κοινό δικόγραφο, έχοντες έννομο συμφέρον προς διατήρησιν της ισχύος της προσβαλλομένης πράξεως, αφενός η Α.Δ., φερομένη ως διαχειρίστρια της ως άνω πολυκατοικίας και ιδιοκτήτρια

διαμερίσματος, αφετέρου δε ο Δ.Τ., επίσης ιδιοκτήτης Διαμερίσματος εις την αυτήν πολυκατοικίαν.

Επειδή η υπόθεσις, λόγω σπουδαιότητας, εισήχθη προς εκδίκασιν εις την επταμελή σύνθεσιν του Τμήματος με ειδικήν πράξιν του Προέδρου του.

Επειδή, ναι μεν κατά το άρθρον 45 παρ. 4 του κωδ. π.5· 18/89 «περί του Συμβουλίου της Επικρατείας», αίτησις ακυρώσεως είναι δεκτή και επί παραλείψεως αρχής τινός, όπως προβή εις οφειλομένην νόμιμον ενέργειαν, οσάκις εκ του νόμου επιβάλλεται εις αυτήν η ρύθμισις συγκεκριμένης σχέσεως δι' εκτελεστής πράξεως, θεωρείται δ' αρνούμενη η αρχή την τοιαύτην ενέργειαν μετά την άπρακτον παρέλευσίν της υπό του νόμου τασσομένης τυχόν ιδίας προθεσμίας, άλλως μετά παρέλευσίν τριμήνου από της επιδόσεως της σχετικής αιτήσεως προς την Διοίκησαν. Πλην, ίνα συντρέξη τεκμαιρομένη, κατά την διάταξιν ταύτην άρνησις της Διοικήσεως, δέον όπως η υποβαλλομένη αίτησις φέρη πάντα τα τυπικά στοιχεία, τα οποία απαιτεί η επιβάλλουσα εις την διοίκησα την υποχρέωσιν εκδόσεως της πράξεως διάταξις. Συνεπώς, εάν η Διοίκησις διαπίστωση ότι δεν προσεκομίσθησαν ωρισμένα από τα δικαιολογητικά., που κατά νόμον απαιτούνται για την κρίση της αιτήσεως και ζήτηση από τον ενδιαφερόμενο την προσκομιδή και των στοιχείων αυτών, η ως άνω παράλειψη συντελείται διά της παρόδου άπρακτου τριμήνου από της υποβολής εις την Διοίκησιν των συμπληρωματικών αυτών στοιχείων, τούτο δε έστω και αν το έγγραφο της Διοικήσεως περί υποβολής των στοιχείων αυτών περιήλθεν εις τον ενδιαφερόμενον μετά την πάροδον τριμήνου από της υποβολής της αρχικής του αιτήσεως (πρβλ. ΣτΕ 1949/51,1177/53, 3722/77,1333/89).

Επειδή, στην προκείμενη περίπτωση, από τα στοιχεία του φακέλλου προκύπτουν τα εξής: Με την υπ' αριθ. Γ6β/7956/884/2.5·ϊ968 απόφαση του Υφυπουργού Κοινωνικής Προνοίας είχε χορηγηθεί στον αιτούντα, ιατρό-ακτινολόγο, άδεια λειτουργίας ακτινολογικού εργαστηρίου επί της οδού Ακαδημίας αριθ.... Ο ανωτέρω, προτιθέμενος να μεταφέρει το εργαστήριο του σε διαμέρισμα πολυκατοικίας κειμένης επί της Λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας ....., εξήτησε, με την από 9-1.1991 αίτησή του, κατατεθείσα την αυτήν ημέρα στη Διεύθυνση Υγείας της Νομαρχίας Αθηνών και συνοδευομένη από σειρά δικαιολογητικών, την χορήγηση άδειας λειτουργίας, εντός του ανωτέρω διαμερίσματος, ακτινολογικού εργαστηρίου με ένα ακτινοδιαγνωστικό

μηχάνημα. Η Διοίκηση δεν εχώρησε εντούτοις στην χορήγηση της αιτηθείσης αδειάς εντός του τριμήνου που ακολούθησε την κατάθεση της αιτήσεως, μετά δε την πάροδο του τριμήνου τούτου η Διεύθυνση Υγείας της Νομαρχίας Αθηνών απηύθυνε προς τον αιτούντα το υπ' αριθμ. 23518/18.10.1991 έγγραφο, με το οποίο τον πληροφόρησε ότι, προκειμένου να του χορηγηθεί η άδεια, την οποία είχε ζητήσει, έπρεπε να προσκομίσει «θεωρημένα σχέδια από την Πολεοδομία, όπως ορίζει το υπ' αριθ. ΕΕΑΕ/012.1/41/26.3.1991 έγγραφο της Ελληνικής Επιτροπής Ατομικής Ενεργείας». Κατόπιν τούτου, ο αιτών εξήτησε, με την από 21.10.1991 αίτηση του προς τη Διεύθυνση Πολεοδομίας της Νομαρχίας Αθηνών, την χορήγηση φωτοαντιγράφων των σχεδίων, βάσει των οποίων είχε εκδοθεί η υπ' αριθ...../53 άδεια ανεγέρσεως της επί της Λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας . . . πολυκατοικίας. Στην αίτηση αυτή απήντησε η Διεύθυνση Πολεοδομίας με το υπ' αριθ. 31128/8104/21.10.1991 έγγραφο της, κατά το οποίο «η χορήγηση των σχεδίων της οικοδομικής αδειάς 1316/53 δεν είναι δυνατή διότι οι φάκελλοι του έτους 1953? εκτός του στελέχους, έχουν πολτοποιηθεί». Το έγγραφον αυτό συγκαταλέγεται μεταξύ των στοιχείων που διεβίβασε στο ΣτΕ η Διεύθυνση Υγείας της Νομαρχίας Αθηνών, αλλά δεν προκύπτει η ακριβής ημερομηνία, κατά την οποία περιήλθε τούτο στην ανωτέρω Υπηρεσία. Δεδομένου όμως ότι στον φάκελλο υπάρχει σχέδιο νομαρχιακής αποφάσεως περί χορηγήσεως της επιδικού αδειάς στον αιτούντα, μη υπογραφέν τελικώς από τον Νομάρχη, το οποίο φέρει ως ημερομηνία συντάξεως την 24.10.1991> πρέπει κατά λογική ακολουθίαν να γίνει δεκτό ότι, την τελευταία αυτή ημερομηνία, είχε πάντως περιέλθει στη Δ/νση Υγείας της Νομαρχίας Αθηνών το μνημονευθέν έγγραφο της Δ/νσεως Πολεοδομίας, στο οποίο βεβαιώνεται η αδυναμία προσκομιδής του συμπληρωματικού στοιχείου που είχε ζητηθεί από τον αιτούντα, αφού το έγγραφο αυτό είχε ζητήσει η Διοίκηση, προκειμένου να ενεργήση τα νόμιμα επί του αιτήματος του ήδη αιτούντος. Υπό τα ανωτέρω περιστατικά και εφόσον από την 24.10.1991 παρήλθε τρίμηνο χωρίς ο Νομάρχης Αθηνών να αποφανθή επί της επιδικού αιτήσεως, συνετελέσθη, δια της παρόδου του ως άνω τριμήνου, ήτοι την 24.1.1992> παράλειψη οφειλομένης νομίμου ενεργείας, η οποία προσβάλλεται με την υπό κρίση αίτηση, κατατεθείσα εμπροθέσμως στο ΣτΕ την 18.2.1992. —

Επειδή, όπως προκύπτει από τις παρατεθείσες διατάξεις [του άρθρου 1, του άρθρου 2, του άρθρου 3 § * > του άρθρου 4 §§ 1-5 και του άρθρου 5 § 1, του ν. δ/τος 181/74 «Περί προστασίας εξ ιοντιζουσών ακτινοβολιών»], για την εγκατάσταση και λειτουργία, εντός ορισμένου χώρου, ακτινολογικού εργαστηρίου απαιτείται η εκ μέρους του Υπουργού Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ήδη Νομάρχου δυνάμει του πρ.δ/τος 470/83) χορήγησης της υπό του αρθρ. 4 παρ. 2 εδ. α' του ν.δ/τος 181/74 προβλεπομένης αδειάς λειτουργίας. Δοθέντος δ' ότι πρόκειται περί ασκήσεως ελεύθερου επαγγέλματος, προστατευομένου υπό του αρθρ. 5 παρ.1 του Συντάγματος (ειδικότης ακτινολόγου, ανεγνωρισμένη υπό του αρθρ. η του ν.δ/τος 3366/55)* Η έκδοση της αδειάς αυτής είναι, κατά την έννοια των αυτών διατάξεων, υποχρεωτική δια την Διοίκησιν (πρβλ. ΣτΕ 4004/87), εφόσον διαπιστώσει ότι συντρέχουν όλες οι νόμιμες προϋποθέσεις. Όπως όμως προεξετέθη, καίτοι εκ μέρους του αιτούντος υπεβλήθη σχετικόν αίτημα, η Διοίκησις παρέλειψε, τελικώς, να αποφανθεί επ' αυτού, χωρίς να επικαλείται έλλειψιν νομίμου τινός προϋποθέσεως. Όθεν, η παράλειψις αυτή της Διοικήσεως, εμπροθέσμως προσβληθείσα κατά τα εκτεθέντα, είναι ακυρωτέα και η υπόθεσις πρέπει να αναπεμφθή εις την Διοίκησιν, δια την τήρησιν των νομίμων.

Επειδή, κατά ταύτα, η υπό κρίσιν αίτησις πρέπει να γίνη δεκτή και να απορριφθή η ασκηθείσα παρέμβασις.

Αριθ. 260/1999 Τμ. Β'

Πρόεδρος ο κ. Γ. ΒΕΛΛΗΣ, αντιπρόεδρος Εισηγητής ο κ. Ε. ΔΑΜΑΣΚΟΣ, αρεοπαγίτης Δικηγόροι οι κ.κ. Γ. Πήτας, Ξ. Αναγνωστόπουλος

Συνταγματικότητα ρυθμίσεων ν. 2190/1994 (ελευθερία του προσώπου, ισότητα, αναδρομικότητα νόμου).

Στο κατά το άρθρο 5§* Σ ατομικό δικαίωμα υπάγεται και η οικονομική ελευθερία, εκδήλωση της οποίας είναι και η συμβατική ελευθερία, όπως, μεταξύ άλλων, και η ελευθερία σύναψης σύμβασης, επιλογής του προσώπου του αντισυμβαλλομένου και διαμόρφωσης του περιεχομένου σύμβασης εργασίας στη συνταγματικά κατοχυρωμένη εν λόγω ελευθερία είναι κατ' αρχήν αντίθετη η επιγενόμενη επέμβαση του νομοθέτη, εκτός αν η ελευθερία αυτή προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων ή το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη ή ασκείται καταχρηστικά (άρθρο 2β§3 Σ) ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας (άρθρο 106 Σ) δεν είναι αντίθετες

προς το ατομικό δικαίωμα τον άρθρον 5 §1 Σ και προς την αρχή της ισότητας (άρθρο 4§* Σ) οι περιοριστικές ρυθμίσεις τον ν. 2190/19949 που αφορούν σε προσλήψεις και μεταβολές της νηπρεσιακής κατάστασης προσωπικού τον Δημόσιον και νομικών προσώπων τον δημόσιον τομέα όπως η ΑΤΕ, κατά την περίοδο από την προκήρυξη των εκλογών έως την ορκωμοσία της κυβέρνησης, με εξαίρεση τις πράξεις πειθαρχικής διαδικασίας, διαθεσιμότητας και αργίας και εκείνες που εκδίδονται σε συμμόρφωση προς δικαστική απόφαση μη αναζήτηση απε)δοχών που καταβλήθηκαν δυνάμει ανακαλούμενων ή καταργουμένων με το ν. 2190/19949 πράξεων δεν προσκρούει στις προαναφερόμενες συνταγματικές επιταγές και η ρύθμιση τον άρθρον 28 §10 ν. 2190/19949 με την οποία επεκτάθηκαν οι απαγορεύσεις και κνώσεις τον νόμον αυτού και στην αμέσως προηγούμενη της ψήφησης τον νόμον προεκλογική περίοδο' ενχέρεια κατ' αρχήν τον νομοθέτη για τη θέσπιση κανόνων με αναδρομική ισχύ, αρκεί η θεσπιζόμενη ρύθμιση να μην καταλύει συντελεσμένες πράξεις της δικαστικής εξουσίας (26 Σ), να μην προσβάλλει συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα και να μην παραβιάζει την αρχή της ισότητας (ϊντίθ. μειορ. ι μέλος ως προς τη ένταγματικότητα της ρύθμισης τον άρθρον 28 §10 ν. 2190/1994)'

Επειδή, κατά τη διάταξη του άρθρου 5 §1 του Συντάγματος, «καθένας έχει το δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Με τη διάταξη αυτή ανάγεται σε δικαίωμα (ατομικό) η συμμετοχή στην οικονομική ζωή της χώρας και κατοχυρώνεται η οικονομική ελευθερία. Ιδιαίτερη όψη της οικονομικής ελευθερίας είναι η ελευθερία εργασίας (ως ατομικό δικαίωμα), δηλ. το δικαίωμα καθενός να εργάζεται και να επιλέγει ελεύθερα το είδος, τον τόπο και το χρόνο της εργασίας του. Η ελευθερία αυτή περιλαμβάνει την ελευθερία των συμβάσεων (ελευθερία σύναψης και καταγγελίας της σύμβασης, επιλογής του αντισυμβαλλομένου, διαμόρφωσης του περιεχομένου της σύμβασης) που αποτυπώνεται στη διάταξη του άρθρου 361ΑΚ. Με την ελευθερία των συμβάσεων, ως εκδήλωση της οικονομικής ελευθερίας, δεν συμβιβάζεται κατ' αρχήν μεταγενέστερη, περιοριστική αυτής, επέμβαση του νομοθέτη, εκτός από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η ελευθερία αυτή προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων ή ασκείται κατά παραβίαση του Συντάγματος ή ενέχει προσβολή των χρηστών ηθών, καθώς επίσης κατά τις περιπτώσεις που ασκείται κατά κατάχρηση του οικείου δικαιώματος ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας (άρθρα 5 §1, 25 §3 και 100

§2 του Συντάγματος). Εξ άλλου, με το άρθρο 28 §1 του ν. 2190/1994 «σύσταση ανεξάρτητης αρχής για την επιλογή προσωπικού και ρύθμιση θεμάτων διοίκησης», ορίζεται ότι κατά το διάστημα από την προκήρυξη των εκλογών έως την ορκωμοσία της Κυβέρνησης που προκύπτει κατά το άρθρο 37 του Συντάγματος απαγορεύεται η έκδοση πράξεων που αφορούν το διορισμό ή πρόσληψη και οποιαδήποτε μεταβολή αναφερόμενη στην υπηρεσιακή κατάσταση κάθε κατηγορίας προσωπικού των υπηρεσιών και νομικών προσώπων του άρθρου 14 §1 του παρόντος - μεταξύ των οποίων και η «Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος Α. Ε.», της οποίας το μετοχικό κεφάλαιο ανήκει εξ ολοκλήρου στο Ελληνικό δημόσιο (βλ. α.ν. 4332/1929 και άρθρο 26 του ν. 1914/1990) - εκτός από τις πράξεις πειθαρχικής διαδικασίας, διαθεσιμότητας και αργίας, καθώς και τις πράξεις που εκδίδονται σε συμμόρφωση προς δικαστική απόφαση. Στην §7 του αυτού άρθρου ορίζεται ότι πράξεις διορισμού σε θέση τακτικού προσωπικού του δημοσίου ή νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου, οι οποίες εκδόθηκαν κατά το χρονικό διάστημα από 9-9-1993 έως 31-10-1993 ανακαλούνται υποχρεωτικώς από τα όργανα που τις εξέδωσαν, εφόσον είναι για οποιονδήποτε λόγο παράνομες. Κατά την §10 του ίδιου άρθρου, καταργούνται αυτοδικαίως πράξεις οποιουδήποτε οργάνου που εκδόθηκαν κατά το παραπάνω χρονικό διάστημα και αφορούν ίδρυση ή μετατροπή θέσεως, πρόσληψη και κάθε είδους υπηρεσιακή μεταβολή, όπως προαγωγή, μετάταξη, απόσπαση, τοποθέτηση προσωπικού με σχέση ιδιωτικού δικαίου του δημοσίου και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και του κάθε κατηγορίας προσωπικού των νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου του άρθρου 25 §1 του παρόντος νόμου. Επίσης καταργούνται αυτοδικαίως και όλες οι τυχόν επελθούσες παρεπόμενες συνέπειες από την ίδρυση ή μετατροπή θέσεων. Εξαιρούνται οι πράξεις διαθεσιμότητας, αργίας, οι πειθαρχικές αποφάσεις και οι εν γένει πράξεις πειθαρχικής διαδικασίας. Η §14 ορίζει ότι για την, κατά τις §§9, 10 και 11 αυτοδικαίως κατάργηση πράξεων πρόσληψης, άλλων υπηρεσιακών μεταβολών και ίδρυσης ή μετατροπής θέσεων και την, κατά την §12, διακοπή των σχετικών διαδικασιών εκδίδεται από τον αρμόδιο υπουργό, προκειμένου για προσωπικό του δημοσίου, ή από το ανώτερο μονομελές όργανο διοίκησης του οικείου νομικού προσώπου, για προσωπικό των νομικών προσώπων δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, σχετική διαπιστωτική πράξη μέσα σε προθεσμία τριάντα

ημερών από τη δημοσίευση του παρόντος. Κατά την §15 του ίδιου άρθρου οι συνέπειες της κατά το παρόν άρθρο αυτοδικαίως κατάργησης επέρχονται είκοσι (20) ημέρες μετά τη δημοσίευση του παρόντος νόμου, αδιαφόρως προς την ημερομηνία έκδοσης της κατά την προηγούμενη παράγραφο διαπιστωτικής πράξης, Παράλειψη του οικείου οργάνου να εκδώσει την πράξη αυτή δεν εμποδίζει την επέλευση των συνεπειών αυτών. Κάθε είδους αποδοχές, οι οποίες έχουν καταβληθεί με βάση τις κατά τις προηγούμενες παραγράφους ανακαλούμενες ή καταργούμενες πράξεις δεν αναζητούνται. Τέλος η §16 ορίζει ότι η εφαρμογή των διατάξεων των §§8 έως 12 δεν εμποδίζει την επανάληψη της σχετικής διαδικασίας ή και την έκδοση νέας πράξης όμοιου περιεχομένου προς την αυτοδικαίως καταργούμενη, για το ίδιο ή άλλο πρόσωπο ή πρόσωπα, εφόσον δεν πρόκειται για περιπτώσεις για τις οποίες διαφορετικά ορίζεται σε διατάξεις του παρόντος νόμου. Με τις διατάξεις, επομένως, του άρθρου 28 του ν. 2190/1994 αφενός μεν απαγορεύθηκε η έκδοση πράξεων που αφορούν το διορισμό ή πρόσληψη ως και οποιαδήποτε μεταβολή στην υπηρεσιακή κατάσταση του προσωπικού των υπηρεσιών και νομικών προσώπων του άρθρου 14 §1 του άνω νόμου (εκτός από τις πράξεις πειθαρχικής διαδικασίας, διαθεσιμότητας και αργίας, καθώς και πράξεις που εκδίδονται σε συμμόρφωση προς δικαστική απόφαση) κατά το διάστημα από την προκήρυξη βουλευτικών εκλογών έως την ορκωμοσία της Κυβερνήσεως, αφετέρου δε καταργήθηκαν αυτοδικαίως πράξεις ίδρυσης, ή μετατροπής θέσεως, πρόσληψης και κάθε είδους υπηρεσιακής μεταβολής (όπως προαγωγής, μετάταξης, απόσπασης, τοποθέτησης προσωπικού με σχέση ιδιωτικού δικαίου του δημοσίου και των ΝΠΔΔ καθώς και του προσωπικού των ΝΠΙΔ του άρθρου 25 §1 του άνω νόμου), ως και όλες οι τυχόν επελθούσες παρεπόμενες συνέπειες από την ίδρυση ή μετατροπή θέσεων (με εξαίρεση τις πράξεις διαθεσιμότητας, αργίας τις πειθαρχικές αποφάσεις και τις εν γένει πράξεις πειθαρχικής διαδικασίας), οποιουδήποτε οργάνου, που εκδόθηκαν κατά το παραπάνω χρονικό διάστημα. Παράλληλα, προβλέφθηκε ότι η εφαρμογή των διατάξεων των §§8-12 δεν εμποδίζει την επανάληψη της σχετικής διαδικασίας ή και την έκδοση νέας όμοιου περιεχομένου με το της αυτοδικαίως καταργούμενης, για το ίδιο πρόσωπο ή πρόσωπα, υπό την προϋπόθεση ότι δεν προσκρούει στις διατάξεις του νόμου. Οι διατάξεις αυτές θεσπίστηκαν για την εξασφάλιση του αδιάβλητου των

υπηρεσιακών αυτών μεταβολών, δηλ. για την προστασία των δικαιωμάτων άλλων ενδιαφερομένων για την πρόσληψη ή την προαγωγή τους και για την εμπέδωση στο χώρο της ευρύτερης δημόσιας διοίκησης των χρηστών ηθών που επιβάλλουν την απαγόρευση διορισμών ή προσλήψεων καθώς και μεταβολών της υπηρεσιακής κατάστασης των υπαλλήλων κατά τις προεκλογικές περιόδους, δεδομένου ότι κατά το διάστημα αυτό εγείρονται υπόνοιες για μεροληπτικές κρίσεις, οι οποίες προσβάλλουν το ως άνω δικαίωμα των άλλων και τα χρηστά υπηρεσιακά ήθη. Η επέκταση της ρύθμισης αυτής (με τη διάταξη της §ιο του άρθρου 28) και στις υπηρεσιακές μεταβολές που έγιναν κατά την αμέσως προηγούμενη της θέσπισης του νόμου προεκλογική περίοδο, υπαγορεύθηκε από τους προαναφερόμενους λόγους και είναι γι' αυτό συνταγματικώς ανεκτή (ΟΛΑΠ 2/1998, 4Λ998). Εξ άλλου από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, που καθιερώνεται με τα άρθρα 1, 26, 73 επ., 81 επ. και 87 επ. του Συντάγματος, δεν δεσμεύεται η νομοθετική εξουσία να ρυθμίζει και αναδρομικά με νέους κανόνες δικαίου προϋφιστάμενες έννομες σχέσεις υπό τον όρο πάντοτε ότι η νέα ρύθμιση δεν καταλύει συντελεσμένες πράξεις της δικαστικής εξουσίας ούτε προσβάλλει συνταγματικώς προστατευόμενα δικαιώματα, προσέτι δε έχει χαρακτήρα γενικό και δεν αντίκειται στην αρχή της ισότητας του άρθρου 4 §1 του Συντάγματος. Από την αρχή αυτή δεσμεύεται και ο κοινός νομοθέτης, όταν πρόκειται να ρυθμίσει ουσιαστικά όμοιες καταστάσεις ή σχέσεις ή κατηγορίες προσώπων να μην τις μεταχειρίζεται κατά τρόπο ανόμοιο, εκτός αν η ιδιαίτερη ρύθμιση υπαγορεύεται από ειδικές περιστάσεις, που τη δικαιολογούν ή επιβάλλεται από λόγους γενικότερου, κοινωνικού ή δημόσιου συμφέροντος, διότι διαφορετικά δημιουργείται ανισότητα στη νομοθετική μεταχείριση προσώπων της αυτής κατηγορίας. Η συνδρομή δε των ειδικών περιστάσεων ή του κοινωνικού ή δημόσιου συμφέροντος υπόκειται στον έλεγχο των δικαστηρίων (ΟΛΑΠ 13, 14/1996, 3/1995> 3, 4/1998). Εξ άλλου, οι διατάξεις του άρθρου 28 του ν. 2190/1994 «σύσταση ανεξάρτητης αρχής για την επιλογή προσωπικού και ρύθμιση θεμάτων διοίκησης», που ορίζουν τα ανωτέρω, αφορούν όλες τις κατηγορίες προσωπικού των υπηρεσιών ή Ν.Π. του άρθρου 14 §1 και 25 §1 του άνω νόμου και δεν αναφέρονται σε μεμονωμένα άτομα, ούτε σε περιορισμένο αριθμό προσώπων της αυτής κατηγορίας. Ειδικότερα, η κατάργηση των ως άνω υπηρεσιακών μεταβολών,

οι οποίες είχαν γίνει μέσα στην αμέσως προηγούμενη προεκλογική περίοδο, έχει επίσης χαρακτήρα γενικό και απρόσωπο, η δε εξαίρεση από την κατάργηση αυτή των ειδικών και μεμονωμένων κατηγοριών προσωπικού, οι οποίες αναφέρονται στο άρθρο 28 §17 επ. του ν. 2190/1994 δικαιολογείται από τις εξαιρετικές περιστάσεις αφενός του προφανώς αδιάβλητου των υπηρεσιακών μεταβολών του προσωπικού αυτού και αφετέρου της ανάγκης αδιάλειπτου λειτουργίας των σχετικών υπηρεσιών και της αποτροπής διατάραξης της. Ως εκ τούτου, η νέα ρύθμιση δεν αντίκειται επίσης στην αρχή της ισότητας του άρθρου 4 §1 του Συντάγματος (ΟΛΑΠ 5/1998). Στην προκείμενη περίπτωση, το Εφετείο με την προσβαλλόμενη απόφαση του, όπως από αυτήν προκύπτει, δέχθηκε ότι ο ενάγων και ήδη αναιρεσίβλητος, υπάλληλος της εναγομένης και ήδη αναιρεσεύουσας «Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος Α.Ε.» από 26.4-1977? μονιμοποιήθηκε από 25-4-1979 και προήχθη από 1.5.1985 στο βαθμό οικονομολόγου Α^Τ, αντίστοιχο του τμηματάρχη Α\ Ότι την 19.7*1989 ο ενάγων παραιτήθηκε εγγράφως από την υπαλληλική του αυτή ιδιότητα και διορίστηκε με τις νόμιμες διατυπώσεις αυθημερόν υποδιοικητής της εναγομένης με τριετή θητεία, εκλέχθηκε δε στη συνέχεια μέλος και αντιπρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της εναγομένης, ιδιότητα από την οποία παραιτήθηκε την 12.10.1993, ενώ αυθημερόν η διοίκηση της εναγομένης τον επανέφερε στην οργανική θέση του οικονομολόγου Α^Τ (τμηματάρχη Α') που κατείχε πριν από το διορισμό του ως υποδιοικητή. Ότι με την προεκδοθείσα αναιρετική υπ' αριθ. 936/1997 απόφαση του Αρείου Πάγου κρίθηκε αμετακλήτως μεταξύ των διαδίκων ότι η επαναφορά αυτή του ενάγοντος σε οργανική θέση οικονομολόγου Α^Τ χώρησε νομίμως και αυτοδικαίως - δηλ. εις τρόπον ώστε η επαναφορά αυτή του ενάγοντος σε θέση μονίμου υπαλλήλου της εναγομένης να είναι πλέον δεδομένη. Αλλ' ότι με τις αναφερόμενες αποφάσεις του διοικητικού συμβουλίου και της διοικήσεως αντίστοιχα της εναγομένης την 12.10.1993 επίσης προήχθη ο ενάγων σε υποδιευθυντή και με βάση την προαγωγή του αυτή του ανατέθηκαν καθήκοντα αναπληρωτή προϊσταμένου της διευθύνσεως μελετών και προγραμματισμού της εναγομένης. Και ότι με τις επίσης αναφερόμενες αποφάσεις του διοικητικού συμβουλίου της 6.4-1994 και της διοικήσεως της 8.4-1994 της εναγομένης ανακλήθηκαν αντίστοιχα ως μη νόμιμες, αλλά και κρίθηκαν αυτοδικαίως καταργημένες (και) η ως άνω προαγωγή και με βάση

αυτή τοποθέτηση του ενάγοντος. Έκρινε δε το Εφετείο ότι (και) η εν λόγω προαγωγή του ενάγοντος και η με βάση αυτή τοποθέτηση του έγιναν νομίμως κατά τις διατάξεις του οργανισμού της εναγομένης, ότι παρανόμως ανακλήθηκαν και μάλιστα ως αυτοδικαίως καταργημένες, ότι η εναγομένη υποχρεούται, συνεπώς, να δέχεται τις υπηρεσίες του ενάγοντος όχι απλώς ως τμηματάρχη Α', αλλ' ως υποδιευθυντή, και ότι οφείλει σε αυτόν για παράνομη αντίστοιχα προσβολή της προσωπικότητας του και του ατομικού του δικαιώματος προς εργασία χρηματική ικανοποίηση για ηθική του βλάβη. Με τις κρίσεις του αυτές, καθόσον αφορά την ως άνω προαγωγή του ενάγοντος, ως μονίμου υπαλλήλου της εναγομένης, σε υποδιευθυντή και την με βάση την προαγωγή αυτή ανάθεση καθηκόντων σε αυτόν, το Εφετείο παραβίασε τους ανωτέρω κανόνες ουσιαστικού δικαίου, και δη τις κατά τα προεκτεθέντα σύμφωνες προς το Σύνταγμα ως άνω διατάξεις του ν. 2190/1994 ^{και} ιδίως του άρθρου 28 αυτού, αφού πρόκειται για προαγωγή και με βάση αυτή τοποθέτηση που έγιναν, κατά τις παραδοχές του Εφετείου, την 12.10.1993? ήτοι μέσα στο χρονικό διάστημα από 9.9.1993 μέχρι 31.10.1993. Επομένως πρέπει, κατά τον βάσιμο περί τούτου από τον αριθ. 1 του άρθρου 559 ΚΠολΔ λόγω αναιρέσεως, να αναιρεθεί η προσβαλλόμενη απόφαση εν μέρει, ήτοι μόνο ως προς τα κεφάλαια της τα συναπτόμενα με την ως άνω προαγωγή και την με βάση αυτή τοποθέτηση, και να παραπεμφθεί η υπόθεση ως προς τα κεφάλαια αυτά προς περαιτέρω εκδίκαση στο ίδιο Εφετείο, αφού είναι δυνατή η συγκρότηση του από άλλους δικαστές (άρθρο 580 §3 ΚΠολΔ). Ένα, όμως, μέλος του Δικαστηρίου, ήτοι ο Αρεοπαγίτης Χαράλαμπος Γεωργακόπουλος, διατύπωσε την ακόλουθη γνώμη: Η ως άνω διάταξη της §10 του άρθρου 28 του ν. 2190/1994 αντίκειται στο άρθρο 5 §1 του Συντάγματος, διότι πρόκειται για νομοθετική ρύθμιση με γνήσια αναδρομική δύναμη, η οποία δεν δικαιολογείται ούτε κατ' εξαίρεση, αφού με την αναδρομική κατάργηση των προαγωγών που είχαν ήδη αποφασισθεί από τα αρμόδια υπηρεσιακά όργανα προσβάλλεται η οικονομική και ειδικότερα η επαγγελματική ελευθερία των επιτρεπτώς και νομίμως προαχθέντων, δεν συνέτρεχε δε στην προκείμενη περίπτωση ούτε συνταγματικώς προβλεπόμενη εξαίρεση, εφόσον οι προαγωγές είχαν διενεργηθεί συννόμως, ούτε αντίθεση προς το γενικότερο, δημόσιο ή κοινωνικό, συμφέρον. Όσοι από τους μη προαχθέντες θεωρούσαν ότι είχαν αδικώς παραγκωνισθεί μπορούσαν να

ζητήσουν δικαστική προστασία με βάση τις υφιστάμενες πάγιες διατάξεις. Επομένως η αναδρομική επέμβαση του νομοθέτη δεν είναι συνταγματικώς ανεκτή. Εξ άλλου, η ως άνω διάταξη της §10 του άρθρου 28 του ν. 2190/1994 αντίκειται και στο περί ισότητας άρθρο 4 §1 του Συντάγματος διότι αφορά σε περιορισμένο αριθμό προσώπων των κατηγοριών που αναφέρει η διάταξη, τις γενόμενες υπηρεσιακές μεταβολές των οποίων (προαγωγές κ.λπ.) καταργεί αναδρομικώς χωρίς να συντρέχει λόγος γενικότερου, δημόσιου ή κοινωνικού, συμφέροντος, ενώ ο ίδιος νόμος με τις διατάξεις των §17 επ. του άρθρου 28 εισάγει και εξαιρέσεις για άλλες κατηγορίες προσωπικού υπηρεσιών του δημοσίου, των ΟΤΑ κ.ά. και κατ' αυτόν τον τρόπο παραβιάζει την αρχή της ισότητας των Ελλήνων πολιτών (βλ. ΟΛΑΠ 13/1996). Έπρεπε, συνεπώς, κατά τη γνώμη του μειοψηφούντος, ο ως άνω λόγος αναιρέσεως να απορριφθεί ως αβάσιμος. [Αναιρεί την ΕφΑΘ 819/ 1998].

ΣτΕ 474/1989 (ολ.)

Εισηγητής: Τ. Κούνδουρος.

Φαρμακοποιοί' αντίκειται στη συνταγματική προστασία της επαγγελματικής ελευθερίας (του άρθρου 5§* του Συντ.) η νομοθετική ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία ανακαλούνται οι άδειες ίδρυσης και λειτουργίας φαρμακείων (και φαρμακαποθηκών) όταν ο αδειούχος φαρμακοποιός συμπληρώνει το 65ο έτος της ηλικίας του και 35ετή άσκηση τον επάγγελματος του (μειοψ.).

Επειδή η αίτηση εισάγεται στην Ολομέλεια κατόπιν της 3899/1988 παραπεμπτικής αποφάσεως του Α' Τμήματος. Με την απόφαση αυτή, αφού κρίθηκε ότι παρεμβαίνουν παραδεκτώς με χωριστά δικόγραφα ο Πανελλήνιος Φαρμακευτικός Σύλλογος και ο φαρμακοποιός Κ. Α., διατηρών φαρμακείο πλησίον εκείνου του αιτούντος (Χαριλάου Τρικούπη 106) και αφού απερρίφθησαν οι λοιποί λόγοι ακυρώσεως, παρεπέμφθη στην Ολομέλεια προς επίλυση το ζήτημα αν αντιβαίνουν ή όχι στο άρθρο 5 παρ. ι του Συντάγματος οι διατάξεις, κατ' επίκληση των οποίων εκδόθηκε η προσβαλλομένη πράξη, ήτοι το άρθρο ιι (παρ. 5) του ν. 5607/1932, όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 35 του ν. 1316/1983 και με τα άρθρα 58 Ζ (παρ. 3) του ν. 1539/1985 και 24 Β (παρ. 4) του ν. 157-9/1985.

Επειδή στην παρ. 5 του άρθρου ιι του περί κωδικοποίησεως και συμπληρώσεως της φαρμακευτικής νομοθεσίας ν. 5607/1932, όπως το άρθρο

αυτό αντικαταστάθηκε με το άρθρο 30 του ν. 1316/1983 (φ. 3) ορίζεται ότι «άδειες ίδρυσης και λειτουργίας- φαρμακείων και φαρμακαποθηκών φαρμακοποιών που έχουν σε νόμιμη λειτουργία φαρμακείο ή φαρμακαποθήκη, συνεχώς ή διακεκομμένα επί 35 χρόνια και έχουν συμπληρώσει το 650 έτος της ηλικίας τους, ανακαλούνται με πράξη της αρμόδιας Αρχής. Η ισχύς της παραγράφου αυτής αρχίζει από 1.1.1986. Από την ημέρα της συνταξιοδότησεως, και μετά ο αδειούχος φαρμακοποιός δεν έχει το δικαίωμα να μετέχει σαν εταίρος σε φαρμακείο ή φαρμακαποθήκη». Στη συνέχεια, με την παρ. 3 του άρθρου 58, Ζ, του ν. 1539Λ985 (ψ. 64) αντικαταστάθηκε το πρώτο εδάφιο της ως άνω παρ. 5 του άρθρου ι του ν. 5607/1932² ως ακολούθως: «Άδειες ίδρυσης και λειτουργίας φαρμακείων και φαρμακαποθηκών φαρμακοποιών, που ασκούν το επάγγελμα συνεχώς ή διακεκομμένα επί 35 χρόνια και έχουν συμπληρώσει το 650 έτος της ηλικίας τους, ανακαλούνται με πράξη της αρμόδιας αρχής. Η ισχύς της παραγράφου αυτής αρχίζει από 1.1.1986». Τέλος, με το άρθρο 24, Β, παρ. 4 του ν. 1570/1985 (φ. 217), η ίδια διάταξη αντικαταστάθηκε ως εξής: «5· Άδειες ίδρυσης και λειτουργίας φαρμακείων και φαρμακαποθηκών φαρμακοποιών, που ασκούν το φαρμακευτικό επάγγελμα συνεχώς ή διακεκομμένα επί 36 χρόνια και έχουν συμπληρώσει το 650 έτος της ηλικίας των και δικαιούνται πλήρους συντάξεως από το Δημόσιο ή τον αρμόδιο ασφαλιστικό φορέα (Τ.Σ.Α.Υ. κλπ.), ανακαλούνται με πράξη της αρμόδιας αρχής. Η ισχύς της παραγράφου αυτής αρχίζει από 1.1.1987. Από την ημέρα της συνταξιοδότησης και μετά ο αδειούχος φαρμακοποιός δεν έχει το δικαίωμα να μετέχει με οποιαδήποτε σχέση σε εταιρίες φαρμακείου ή φαρμακαποθήκης».

Επειδή δια του άρθρου 5 (παρ.1) του Συντάγματος προστατεύεται και η επαγγελματική ελευθερία, ήτοι η ελευθερία επιλογής και ασκήσεως επαγγέλματος, ως αναγκαίου στοιχείου της προσωπικότητας του ατόμου. Στην ελευθερία αυτή δύναται ο νόμος να επιβάλλει περιορισμούς, οι δε υπό τούτου τασσόμενοι όροι επιλογής και ασκήσεως ορισμένου επαγγέλματος είναι συνταγματικώς επιτρεπτοί μόνον εφόσον ορίζονται γενικώς, κατά τρόπο αντικειμενικό και δικαιολογούνται εκ λόγων γενικωτέρου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος. Στην έννοια των αντικειμενικών κριτηρίων περιλαμβάνονται ιδιότητες ή καταστάσεις που τελούν σε άμεση εσωτερική συνάφεια προς το αντικείμενο και το χαρακτήρα του επαγγέλματος, όχι δε και

στοιχεία άσχετα προς αυτό, συμπτωματικώς λαμβανόμενα υπόψη. Συνεπώς η περιορίζουσα την ως άνω ελευθερία ρυθμιστική επέμβαση του νομοθέτου, δεν δύναται να στηρίζεται με μόνο το σκοπό της επί βλάβη μιας κατηγορίας ενδιαφερομένων προστασίας του στενού επαγγελματικού και δη οικονομικού συμφέροντος άλλων ούτε και σε κριτήρια, που, κατά κοινή αντίληψη, δε συνδέονται αμέσως προκτηθείσες ειδικές γνώσεις επιστήμης ή τέχνης και άγουν, άνευ αποχρώντος λόγου, σε αδυναμία ασκήσεως ορισμένου ελευθερίου επαγγέλματος (βλ ΣτΕ 467/1968, 533Λ970, 1786/1981, 2112/1984 κ.ά.).

Επειδή στην προκείμενη περίπτωση, όπως προκύπτει από τα προπαρασκευαστικά στοιχεία των πιο πάνω νομοθετημάτων και μάλιστα από τις συζητήσεις στη Βουλή για τις διατάξεις κατ' εφαρμογή των οποίων εκδόθηκε η προσβαλλομένη πράξη, το μέτρο της με την ανάκληση της αδείας αποχωρήσεως των φαρμακοποιών από το επάγγελμα τους, όταν συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις, ελήφθη για να αντιμετωπισθεί, με την αποσυμφόρηση, ο υπάρχων υπερεπαγγελματισμός, προς όφελος των νέων επιστημόνων φαρμακοποιών, με τη διευκόλυνση τους για επαγγελματική αποκατάσταση. Έτσι οι προϋποθέσεις που τάσσουν σωρευτικά οι πιο πάνω διατάξεις, δηλαδή η συμπλήρωση του 65ου έτους της ηλικίας, η τριακονταπενταετής άσκηση του επαγγέλματος και προσωπικές ικανότητες των ασκούντων το επάγγελμα αυτό, που δεν είναι κλειστό, υποκείμενο μόνο σε νόμιμους περιορισμούς, ούτε με λόγους αναγόμενους στην προστασία της δημόσιας υγείας, αλλ' αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του επαγγελματικού συμφέροντος των νέων φαρμακοποιών, επί βλάβη φαρμακοποιών που έχουν εν τω μεταξύ αναπτύξει και επιχειρηματική δραστηριότητα, την οποία αναγκάζονται να διακόψουν για τους πιο πάνω λόγους. Με τα δεδομένα όμως αυτά οι ανωτέρω διατάξεις, ως τελικά διευτώθησαν στο άρθρο 24, Β' (παρ. 4) του ν. 1579/1985 περιέχουν κανόνες που έρχονται σε αντίθεση, ενόψει των εκτεθέντων στην προηγουμένη σκέψη, προς τη συνταγματικώς κατοχυρωμένη επαγγελματική ελευθερία. Συνεπώς και η προσβαλλομένη πράξη, στηριζομένη στους αντισυνταγματικούς αυτούς κανόνες δεν είναι νόμιμη, όπως βασίμως προβάλλεται. Επομένως, και δεδομένου ότι δεν συντρέχει περίπτωση αναπομπής, κατόπιν της επιλύσεως του παραπεμφθέντος ζητήματος, της υποθέσεως εις το Α¹ Τμήμα, πρέπει η κρινομένη αίτηση, εκδικαζομένη από την Ολομέλεια, να γίνει δεκτή και να ακυρωθεί η προσβαλλομένη πράξη,

απορριπτόμενων των παρεμβάσεων. Αν και κατά τη γνώμη ενός, με αποφασιστική ψήφο, μέλους του Δικαστηρίου, η προσβαλλομένη πράξη είναι νόμιμη και η αίτηση πρέπει να απορριφθεί, διότι κατά τη θέσπιση περιορισμών στην άσκηση επαγγέλματος δύναται να λαμβάνονται υπόψη, θεμιτώς κατά το Σύνταγμα και κοινωνικά κριτήρια, όπως στην προκειμένη περίπτωση η αποσυμφόρηση, του επαγγέλματος του φαρμακοποιού, ώστε να προστατευθούν και οι νέοι επιστήμονες του κλάδου αυτού, ενώ παράλληλως διασφαλίζεται και η πλήρης συνταξιοδότηση των αποχωρούντων από το επάγγελμα φαρμακοποιών.

[Όμοια και η Ολ. ΣτΕ 475Λ989· Βλ και την Ολ ΣτΕ 1618/1988, σε Αρμ. 42 (1988) 1050-1051].

Αριθ. 3827/1997 Ολομ.

Πρόεδρος ο κ. Β. ΜΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Εισηγητής ο κ. Φ. ΣΤΕΡΠΟΠΟΥΛΟΣ, σύμβουλος

Δικηγόρος ο κ. Κ. Χασάπης

Σύνταγμα.- Επάγγελμα.- Η θέσπιση ορίου ηλικίας, με τη συμπλήρωση του οποίου διαγράφονται οι εγγεγραμμένοι στο Μητρώο Εμπειρίας Κατασκευαστών τεχνικοί δεν προσκρούει στο άρθρο 5§1 Σ, διότι εξασφαλίζει την αρτιότερη κατασκευή δημόσιων έργων και δημιουργεί περιθώρια απασχόλησης νεότερων στελεχών (μειοψ.).

(Απόσπασμα): Επειδή, στο άρθρο 5 §1 του Συντάγματος ορίζεται ότι «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητα του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Όπως παγίως έχει κριθεί, με την πιο πάνω συνταγματική διάταξη προστατεύεται και η επαγγελματική ελευθερία, δηλαδή η ελευθερία επιλογής και άσκησης επαγγέλματος, που είναι και αυτό στοιχείο της προσωπικότητας. Δεν αποκλείεται όμως στο νομοθέτη να προβεί σε ρυθμίσεις, τάσσοντας όρους και προϋποθέσεις ή και να επιβάλει περιορισμούς στην επιλογή και την άσκηση ορισμένου επαγγέλματος, αρκεί οι όροι, οι προϋποθέσεις και οι περιορισμοί αυτοί να ορίζονται στο νόμο γενικώς και κατά τρόπο αντικειμενικό και να δικαιολογούνται από λόγους γενικότερου

δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος, που να συνδέονται με το αντικείμενο και το χαρακτήρα του επαγγέλματος για το οποίο πρόκειται. (...).

Επειδή, από τις πιο πάνω ρυθμίσεις καταδεικνύεται το, αυτονόητο άλλωστε, έντονο ενδιαφέρον του Κράτους για τη στελέχωση των εργοληπτικών επιχειρήσεων, προκειμένης της κατασκευής δημόσιων έργων, με έμπειρα, ικανά και «μετέχοντα ενεργά στο έργο της επιχείρησης» στελέχη (τεχνικούς). Ενόψει του δικαιολογημένου από τη φύση του πράγματος έντονου ενδιαφέροντος του Κράτους για τα δημόσια έργα, δεν αποκλείεται, κατ' αρχήν, στο νομοθέτη να θεσπίσει όριο ηλικίας, με τη συμπλήρωση του οποίου να διαγράφονται τα τεχνικά αυτά στελέχη από το Μητρώο Εμπειρίας Κατασκευαστών, αρκεί το όριο αυτό ηλικίας να παρίσταται εύλογο, κατά κοινή πείρα, από την άποψη της βιολογικής κάμψης του ανθρώπου την οποία προκαλεί ο χρόνος, προκειμένου μάλιστα για μια επαγγελματική απασχόληση η οποία, κατά νόμο, απαιτεί (§6 άρθρου 6 του ν. 1418/1994 όπως συμπληρώθηκε με το άρθρο 2 του ν. 2229/1994) ακόμη και την επιτόπια (στο χώρο κατασκευής του έργου) παρουσία του τεχνικού στελέχους, ενώ, όπως αναφέρεται στην εισηγητική έκθεση του ν. 2229/1994 (° οποίος καθιερώνει το μνημονευμένο όριο ηλικίας) παρατηρείται ήδη απαράδεκτη έλλειψη της παρουσίας στα εργοτάξια του αναγκαίου τεχνικού ανάλογων προσόντων προσωπικού. Η καθιέρωση του ορίου ηλικίας, όπως είναι επίσης αυτονόητο, δημιουργεί περιθώρια απασχόλησης νεότερων τεχνικών στελεχών, τούτο δε, όπως επίσης επισημαίνεται στην εισηγητική έκθεση του νόμου εξυπηρετεί το γενικότερο κοινωνικό συμφέρον, αφού η ανεργία των νεότερων γενεών είναι από τα μεγαλύτερα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα. Εξάλλου η θέσπιση τέτοιου ορίου υπηρετεί εν προκειμένω το δημόσιο συμφέρον και από την άποψη της καλύτερης κατασκευής των δημόσιων έργων, γιατί τα νεότερα στελέχη θα εισφέρουν στην εμπειρία των παλαιότερων τη γνώση τους για τις νεότερες τεχνικές εξελίξεις και, επίσης, τον συνδεδεμένο με την νεότερη ηλικία τους, ανανεωτικό ζήλο. Ενόψει όσων έχουν εκτεθεί η καθιέρωση με τη μνημονευμένη διάταξη του ν. 2229/1994 (άρθρο 4 §15) ως ορίου ηλικίας του 72ου έτους, μετά την πάροδο του οποίου οι εγγεγραμμένοι στο Μητρώο Εμπειρίας Κατασκευαστών τεχνικοί και άλλες ειδικότητες διαγράφονται αυτοδικαίως από αυτά, ρύθμιση που έγινε στα πιο πάνω πλαίσια του έντονου και δικαιολογημένου ενδιαφέροντος του Κράτους για την καλή κατασκευή

των δημόσιων έργων δεν αντίκειται στο Σύνταγμα, και ειδικότερα στην §1 του άρθρου 5, δοθέντος ότι το όριο αυτό ηλικίας είναι, κατά κοινή πείρα, εύλογο, κατά μείζονα δε λόγο παρίσταται εύλογο το όριο ηλικίας των 74 ετών, σύμφωνα με τη μεταβατική διάταξη, που έχει παρατεθεί. Εξάλλου, στο νομοθέτη απόκειται να εκτιμήσει τόσο τη σκοπιμότητα επιβολής του ορίου ηλικίας όσο και το συγκεκριμένο όριο, (αρκεί αυτό να είναι, όπως ήδη έχει λεχθεί, εύλογο). Μειοψήφησαν οι Σύμβουλοι Η. Παπαγεωργίου, Π. Χριστόφορος, Μ. Βροντάκης, Φ. Στεργιόπουλος, Φ. Αρναούτογλου, Π. Πικραμμένος, Θ. Παπαευαγγέλου, Ν. Ρόζος, Α. Γκότσης και Α. Ράντος τη γνώμη των οποίων υποστήριξε και ο πάρεδρος Δ. Γρατσίας. Η γνώμη της μειοψηφίας είναι η ακόλουθη: εφόσον πρόκειται περί επαγγέλματος το οποίο είτε ασκείται ελευθέρως, είτε με σχέση εξαρτημένης εργασίας, σε ιδιωτική επιχείρηση, δεν επιτρέπεται, από το άρθρο 5§* του Συντάγματος, η καθιέρωση, για την κατηγορία αυτή προσώπων, ορίου ηλικίας, γιατί, με τον τρόπο αυτό, υποχρεώνονται σε αποχώρηση από τις σχετικές απασχολήσεις στελέχη τεχνικών επιχειρήσεων, για τα οποία δεν έχει διαπιστωθεί, σε προσωπικό για το καθένα από αυτά επίπεδο, ότι είναι ακατάλληλα για να συνεχίζουν να ασκούν τις επαγγελματικές αυτές απασχολήσεις, για τις οποίες όντως υπάρχει δικαιολογημένα έντονο ενδιαφέρον του Κράτους. Όμως το υπάρχον νομικό πλαίσιο, που έχει παρατεθεί, το οποίο άλλωστε μπορούσε να ενισχυθεί, μπορεί να προστατεύσει επαρκώς, κατά τη γνώμη της μειοψηφίας, το δημόσιο συμφέρον από πρόσωπα, τα οποία λόγω της κατάστασης τους, εξ αιτίας της προχωρημένης ηλικίας τους, δεν μπορούν να εκπληρώσουν τις απαιτήσεις του νόμου, ώστε να παραμείνουν εγγεγραμμένοι στο Μητρώο Εμπειρίας Κατασκευαστών. Συνεπώς, κατά τη γνώμη της μειοψηφίας η διάταξη του ν. 2229/1994? Υ^χ την οποία πρόκειται, αντίκειται στο άρθρο 5 §1 του Συντάγματος και είναι ανίσχυρη.

Κ. ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΕΙΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Π. Δ. Δαλτόγλου - Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α', Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
2. Π. Δ. Δαλτόγλου - Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Β', Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
3. Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος - Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος ΙΙΙ, Γ' Έκδοση - Αθήνα 2004.
4. Αριστόβουλος Ι. Μάνεση - Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικές Ελευθερίες α', Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα 1978.
5. Κώστας Χρυσόγονος - Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Δεύτερη Έκδοση Αναθεωρημένη και Συμπληρωμένη. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2002.
6. Αθαν. Γ. Ράικου - Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος ΙΙ - Θεμελιώδη Δικαιώματα, Δεύτερη Έκδοση. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2002.
7. Κώστα Γ. Μαυριά, Καθηγητή Πανεπιστημίου Θράκης, Το Συνταγματικό Δικαίωμα του ιδιωτικού βίου.
8. Δημήτρης Θ. Τσάτσος - Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος γ' Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος. Έκδοση Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1988.
9. Αντώνη Μ. Παντελή, Λέκτορα στο νομικό τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών - Δικηγόρου, Ζητήματα Συνταγματικών επιφυλάξεων.

Ε
κ
δ
ό
σ
ε
ι
ς
Α
ν
τ
·
Ν
·
Σ
ά
κ
κ
ο
υ
λ
α
,
Α
θ
ή
ν
α
·
Κ

ομοτηνή 1984.

10.Γιάννη Ζ. Δρόσου, Συνταγματικοί Περιορισμοί της Ιδιοκτησίας και

Αποζημίωση. Προστασία της Ιδιοκτησίας και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου - Νομική Βιβλιοθήκη ΧΑΡΑΤΖΑΣ - Αθήνα 1997.

11.Ευρυδίκης Μπεσίλα- Βήκα, Δικηγόρου - Λέκτορα Παντείου

Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, «Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1989.

- 12) Ευρυδίκης Μπεσίλα - Βήκα, Δικηγόρου - Λέκτορα Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, «Η συμμετοχή στην οικονομική ζωή της Χώρας (κατά το άρθρο 5, παρ.1 του Συντάγματος). Ο ελεύθερος ανταγωνισμός και οι περιορισμοί του», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1998.
- 13) Δημοσιεύματα του Ελληνικού Ινστιτούτου Διεθνούς και αλλοδαπού δικαίου, διευθυνόμενου υπό του Καθηγητή Δ. Γαζή, διευθυντού του Ινστιτούτου - Η επίδρασις του Συντάγματος 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου - Εισηγήσεις, Αθήνα 1976.
- 14) Χαράλαμπος Θ. Ανθόπουλος - Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης. Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1992.
- 15) Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Γιώργος Σ. Κατρούγκαλος - Το δικαίωμα στη ζωή και στον θάνατο. Διεύθυνση: Αριστ. Ι. Μάνεσης, Δημ. Θ. Τσάτσος, Γ. Παπαδημητρίου, Α. Μανιτάκης, Έκδοση Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1993.
- 16) Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων - Α' Συνέδριο. Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Αθήνα 1983.
- 17) Φ. Βεγλερής - Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αθήνα 1982.
- 18) Ιφ. Καμτσίδου, Η επιφύλαξη υπέρ του Νόμου. Ως περιορισμός, εγγύηση και διάμεσος των ελευθεριών. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη 2001.

